

EKONOMISK MAKT, RITUALER OCH ÅKRAR

- centrum och periferi på Gotland under bronsåldern

Författare: Fanny Sommar

Handledare: Deborah Olausson

ARK M21 Arkeologi och antikens historia: Arkeologi

Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet

VT 2012

ABSTRACT:

Fanny Sommar 2012. Ekonomisk makt, ritualer och åkrar - center och periferi på Gotland under bronsåldern. Economical power, rituals and farmland – center and periphery on Gotland during the Bronze age.

On the island of Gotland in the Baltic sea there have been many findings dated to the Bronze Age. These finds consist of stray finds, hoards, graves, settlement sites and different types of monuments (ship settings, rock carvings and mounds/cairns). This thesis is an effort to put those findings in relation to each other and analyze them with the center and periphery theory. The goal is to see if different parts of Gotland's landscape have been the center of different types of activity (e. g. if one part of Gotland is rich with monuments but lack settlement sites and vice versa).

Keywords: Centrum and Periphery, Gotland, Bronze Age, Hoard, Ship setting, Cairn, Mound, Stray find, Settlement, Landscape Archaeology, GIS

Fanny Sommar

The Department of Archaeology and Ancient History, Lund University, Sweden

Innehållsförteckning	
1. INLEDNING	5
1.2 Syfte	5
1.3 Centrum och periferi i landskapet	5
1.4 Källmaterialet och källkritik	7
2. PRESENTATION AV MATERIALET: KARTOR OCH GIS	8
3. ANALYS – LANDSKAPETS PERIFERI OCH CENTRA	10
3.1 Boplatser	10
<i>2.1.1 Bönde</i>	10
<i>2.1.2 Ekeskogs</i>	12
<i>2.1.3 Gardarfve</i>	12
<i>2.1.4 Gudings</i>	12
<i>2.1.5 Liffride</i>	12
<i>2.1.6 Lummelunda</i>	14
<i>2.1.7 Stora Bjers</i>	14
<i>2.1.8 Stora Vikers</i>	14
<i>2.1.9 Terra Nova</i>	15
<i>2.1.10 Vinarve</i>	15
<i>2.1.11 Boplatsernas spridning över Gotland</i>	15
3.2 Monument	16
<i>3.2.1 Rösen</i>	16
<i>3.2.2 Skeppssättningar</i>	20
<i>3.2.3 Hällristningar</i>	23
<i>3.2.4 Slutsats</i>	23
3.3 Depåer	25
<i>3.3.1 Äldre och yngre bronsålder</i>	25
<i>3.3.2 Svärdepåer</i>	27
<i>3.3.3 Slutsats</i>	30
3.4 Spridningen av bronsföremål	30
<i>3.4.1 Svärd</i>	31

3.4.2 Dolkar	31
3.4.3 Holkyxor	31
3.4.4 Spjutspetsar	33
3.4.5 Halsringar	33
3.4.6 Nålar	33
3.4.7 Föremålscentrum och periferi?	33
4. RESULTAT	39
5. DISKUSSION	41
6. SAMMANFATTNING	42
7. REFERENSER	44
7.1 Litteratur	44
7.2 Bilder	47
7.3 Arkiv	47

1. INLEDNING

Gotlands bronsålder är ett ämne som har blivit allt mer populärt att diskutera inom arkeologi. Fokus i denna debatt har varit på Gotlands relationer med resten av området kring Östersjön (se Martinsson-Wallin 2010a), då Gotlands läge i Östersjön gav ön en optimal chans att interagera med de andra områden kring havet via vattenvägar. Jag vill bidra till denna forskning men jag kommer att se på den lokala utvecklingen istället för den interregionala. Anledningen till detta är mitt eget intresse samt att jag vill bidra till ett ämnesområde med mina egna tankar och min egen forskning.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att undersöka om det finns några lokala centrum- och periferiområden på Gotland under äldre och yngre bronsålder. På detta sätt vill jag göra olika former av aktivitetscentras synliga i det gotländska bronsålderslandskapet. Materialet jag har valt att studera och analysera är det gotländska fyndmaterialet från bronsåldern och dess geografiska relation till varandra. De frågor jag ställer vid analysen av materialet är:

- Genom att analysera materialet och dess fyndlokal, kan man få fram några synliga centrum och periferi områden?
- Finns det någon skillnad mellan olika områdens fyndmaterial?
- Är det någon skillnad mellan olika områdens fyndmaterial och dess kontext (gravar, depåer, bosättningar etc.)?
- Finns det någon skillnad mellan områden och material över tid?

1.3 Centrum och periferi i landskapet

Centrum och periferi teori (världssystemsteori) utvecklades av den amerikanske historikern och sociologen Immanuel Wallerstein under början av 1970-talet (Wallerstein 1974). Begreppsparet betecknar två olika områden som skiljer sig åt kulturellt, geografiskt eller funktionellt (eller alla tre samtidigt) men som är mer eller mindre beroende av varandra. Förenklat kan man förklara det med att centrumet har monopol på en vara, teknik eller kunskap som periferin behöver (Rowlands 1987:3ff). I utbyte kräver centrum någon typ av resurs som ersättning, något som centrum anser har ett högre mervärde än varan periferin får i utbyte. Teorin har fått en hel del kritik angående centrumets utnyttjande av periferin. Utbytet mellan centrum och periferin behöver inte ett orättvist utnyttjande där centrum har övertaget, utan kan vara balanserat som Kristiansen exempel på utbyte av fisk och agrara varor i ett lokalt system i Sverige under bronsåldern (Kristiansen 1987:83ff).

Arkeologer har tidigare tolkat de geografiska, ekonomiska och kulturella förhållanden under

Europas bronsålder utifrån detta perspektiv, där centrumregionen är medelhavsområdet och norra Europa betecknas som ett periferiområde (Rowlands, Larsen & Kristiansen (red) 1987; Frank 1993; Sherratt 1994). Samma perspektiv går även att applicera på mindre geografiska områden, vilket bl. a. Bergerbrant gjorde i sin avhandling från 2007. Perspektivet har där applicerats på regionen norra Tyskland och södra Skandinavien och användes för att analysera kulturella skillnader och handel mellan olika regioner och grupper. Detta perspektiv tar även Kristiansen upp i sin diskussion om förhållandet mellan lokala, regionala och interregionala centrum- och periferiområden (1987, 1994). Norra Sverige definieras som en region med byteshandel mellan lokala centrum- och periferiområden. Norra Sverige är ett periferiområde till södra Skandinavien, och Skandinavien är i sin tur periferin till medelhavsregionen (Kristiansen 1987:82).

För att definiera ett förhistoriskt centrum och periferi används det arkeologiska materialet. Vad som definierar ett skandinaviskt bronsålderscentrum är ett rikt fyndmaterial av metall, där speciellt bronsföremål är viktiga eftersom all brons måste importeras. Kristiansen (1987:75-82) menar att det i det närliggande landskapet går det att finna gravhögar och hållristningar som får representera den rituella och religiösa aktivitet som bedrevs under bronsåldern. Här finner jag att man kan lägga till de skeppssättningarna som daterats till bronsålder. Enligt Rowlands (1987:6ff) så är det byteshandel mellan två parter som utmärker centrum och periferi. Centrum är ofta en knutpunkt för handel mellan flera olika områden; en knutpunkt där människor från olika periferiområden kan träffas. Det geografiska läget för en potentiell handelsplats blir då viktigt eftersom speciellt vattenvägar för resor till och från platsen spelade stor roll för framväxten av en handelsplats. Två andra fyndkategorier som beskrivs som viktiga för ett centrumområde är odlingsmark (Kristiansen 1987:76, 83) och boplatzlämningar (Jensen 1981, Thrane 1994:95ff). Odlingsmark är en fornlämning som det är svårt att få grepp om i diskussionen. Enligt Kristiansen (1987:76, 83) bör odlingsmarker finnas i närheten av centrum för att producera ett överskott av mat och dryck och i ett regionalt system är odlingsmark en del av centrum. Överskottet används för att hålla fester som i sin tur är viktigt för att upprätthålla allianser och handelskontakter med andra grupper. Men i ett lokalt system placerar han odlingsmarken som en del av periferin. Argumentationen för detta är som nämnt ovan; i ett lokalt system används skörden från odlingarna som en bytesvara med centrum för varor som fisk eller bronser. Centrum använder sedan skörden för att bygga upp ett överskott av mat och dryck. Om odlingsmark tillhör periferin eller centrum kommer jag inte att ta ställning till innan jag har undersökt och analyserat materialet.

Jensen (1981) diskuterar boplatser och rikedomscentra i Danmark. Ett rikedomscentrum var en plats med socialt och ekonomiskt välstånd under bronsåldern, vilket jag tolkar som ett centrum. De

rikedomscentra han diskuterar definieras av boplatser, rika gravar och depåfynd. Henrik Thrane (1994:95ff) argumenterar för att huslämningarna från bronsålder kan liknas vid de stora festhallarna från järnålder och vikingatid. Thrane menar att bronsåldersboplatser kan indikera ett rikedomscentra även om boplatzlämningarna saknar närliggande gravar eller depåfynd från bronsålder.

Jag argumenterar här för att Gotland är en väl avgränsad region (eftersom det är en ö) men är medveten om att Gotland inte var isolerad från omvärlden utan en del i ett internationellt nätverk runt Östersjön. Men utgångspunkten för min undersökning är i det småskaliga och lokala. Jag vill granska om Gotland är ett område uppbyggt av lokala centrum- och periferiområden och relationen dem emellan. Teorin är det verktyg jag kommer använda mig av för att utreda om det finns olika centrum på Gotland som kan definieras utifrån en typ av fyndmaterial eller om det istället är en jämn utbredning utan lokala skillnader. Jag anser att det danska begreppet rikedomscentra/rikedomscentra (Thrane 1994, Jensen 1981) och dess definition är lämplig för mig att använda vid min undersökning och definition av en typ av centrum (ekonomiska), men att det också kan finnas andra centrum som t ex. religiösa och ceremoniella vilka är rika på fynd av högar, skeppssättningar och hållristningar. Ett av mina mål är att se om dessa områden är lokaliserade på olika platser på Gotland eller om allt är sammanbundet i materialets spridning. Och med hjälp av teorin försöka analysera varför den geografiska fyndsituationen ser ut som den gör.

1.4 Tidigare forskning, källmaterial och källkritik

De huvudsakliga källorna för materialet för datasammanställningen är arkivmaterial från Historiska Museets samlingar, Gotlands läns museums (*Fornsalens*) databas samt FMIS. Jag har i första hand använt mig av det arkivmaterial som dessa institutioner har lagt upp på Internet; ifall det ansågs nödvändigt tänkte jag besöka Gotlands läns museums sockenarkiv. Men dessa tre online-databaser ansåg jag ska komplettera varandra tillräckligt för att jag skulle få den data som behövdes för analysen. Att undersöka allt material för denna studie på plats är inte möjligt, och jag finner att de arkiv och databaser jag använder mig av är pålitliga. Ibland kan informationen skilja sig åt mellan posterna om samma fynd i två olika databaser och då får jag undersöka och avgöra vilken av posterna som ska användas. Vissa poster kan vara väldigt gamla eftersom alla inte har uppdaterats sedan de första gången skrevs in i databasen vilket kan vara en anledning till varför informationen kanske skiljer sig åt, och det är något jag får ha i åtanke nedan.

Jag har också använt mig tidigare forskning rörande Gotlands bronsålder. En bra utgångspunkt var Harald Hanssons sammanställning *Gotlands Bronsålder* (1927). Det är en grundlig genomgång av de (vid år 1924) kända fynd och fornlämningar från bronsålder. I sin detaljerade genomgång av

fynden skriver Hansson att de är av sydsvensk typ, men han ser lokala drag i både yxtyper och ornamentering som är typiska för Gotland. Han diskuterar också Gotlands relationer med resten av området kring Östersjön och ser tecken på kontakt med områden till väster, sydväst, söder och sydost om Gotland genom att jämföra föremålsfynd på Gotland med de andra områdenas fyndmaterial.

Under 1960-talet och 1970-talet gjordes en hel del forskning om kulturlandskapet på Gotland (Carlsson 1979) efter att man hittat åkersystem på Gotland. Åkersystemen kunde bestå av bl a. fossil åkermark, röjningsrösen, stensträngar, och jordvallar. 1979 presenterar Dan Carlsson sin avhandling rörande Gotlands kulturlandskap och i hans text framkommer ett kontinuerligt utnyttjande av åkermark i vissa områden på Gotland, som sträcker sig från bronsålder in i järnålder.

En annan arkeolog som forskat om bronsålder på Gotland är Per-Erik Nilsson (1984). Han utför en landskapsanalys av Gotlands bronsålders rösen sökandes efter ett mönster som kan ge en hänvisning om vilken samhällstyp som existerade under bronsålder. I sitt resultat presenterar han ett samhällssystem av hövdingadöme-typ.

Jag använder mig också av senare skrivna artiklar och avhandlingar som handlar om Gotlands bronsålder och kulturlandskap (t ex. Hallin 2002, Martinsson-Wallin 2010, Wehlin 2010). men också mer övergripande texter om periodens utveckling i resten av Norden och Europa (t ex. Carlsson 2001, Kristiansen & Larsson 2005).

2. PRESENTATION AV MATERIALET: KARTOR OCH GIS

Det metodiska arbete kan delas upp i tre delar. 1: Gå igenom av arkiv för insamling av data. 2: Sammanställa materialet i en databas. 3: Analysera och presentera data visuellt med användning av kartor och GIS. Spridningskartorna som gjordes till den här uppsatsen är skapade i programmet MapInfo med projektion RT90 2,5 GON Väst.

Av praktiska skäl har insamlingen och sammanställningen av data skett samtidigt. Med det menar jag att när jag hämtat data skriver jag in den direkt i databasen. Vid insamlingen har jag först utgått från Harald Hanssons *Gotlands Bronsålder* (1927). Jag kontrollerade vissa av föremålen för att se att de stämmer genom att jämföra dem med Historiska Museets och Gotlands läns museums fyndkatalog. Att jämföra alla var för mig omöjligt, men ett mindre urval kontrollerades för att se att Hanssons uppgifter fortfarande är riktiga och stämmer överens med dem i arkiven. Sedan går jag igenom Historiska Museets och Gotlands läns museums fyndkataloger och söker då efter

bronsåldersfynd som är registrerade efter år 1924 (det år Hansson började sin undersökning av det gotländska materialet; sammanställningen publicerades 1927). De uppgifter som har varit viktiga för min undersökning är fyndtyp, fyndkontext, fyndplats och koordinater samt datering. Men vad som är problematiskt vid arkivstudier av denna typ är att äldre akter i arkiv och kataloger inte preciserar var fyndet hittades; ibland saknas det koordinater. För att spåra ett fynd och dess fyndlokal som nämnts i en artikel eller avhandling utan koordinater söker jag upp det i Gotlands läns museums databas. Här finns alla fynd gjorda på Gotland registrerade. I fyndbeskrivningen står det också i vilken socken och ägo som fyndets gjordes, och saknas även där koordinater får jag använda mig av FMIS databas för att få tag på koordinaterna. Jag kan inte använda mig av FMIS i första hand när jag spårar ett föremål om jag inte redan vet i vilken socken och ägo som fyndet gjordes i. Vissa av fynden är flyttade till Historiska Museet i Stockholm och är också registrerade i deras katalog som finns tillgänglig på Internet. Jag använder mig också av deras katalog i min sökning efter data på samma sätt som jag använder mig av Gotlands läns museums databas.

Det sista steget är att genomföra analysen med hjälp av GIS program och kartor. Jag ska göra spridningskartor för de olika fyndtyperna och de olika perioderna under yngre bronsålder. Ett problem med spridningskartor är att man kan bara visa det som vi har hittat, det som har försvunnit eller fortfarande ligger i jorden syns inte på en sådan karta. Den bild som då skapas av bronsålderslandskapet är fragmenterad. Det är ett problem jag kommer att få arbeta med och ha i åtanke vid min analys av materialet och landskapet. De program jag kommer att använda mig av är ett open source GIS program "Grass" och GIS programmet MapInfo, program jag har vana att arbeta med sedan tidigare.

Datan för den här uppsatsen är i första hand hämtad från FMIS databas. Jag har också använt mig av läns museet på Gotlands (fornsalen) databas samt Statens Historiska Museums databas. Jag har också använt mig av sammanställningar av det gotländska bronsåldersmaterialet publicerade av olika arkeologer (Hansson 1927, Nylén 1956, Carlsson 1986, Hallin 2002, Wehlin 2010, martinsson-Wallin 2010). Datan rör de olika fornlämningar hittills funna på Gotland och de föremålsfynd som har blivit daterade till bronsålder samt registrerade i FMIS databas tillsammans med fyndlokal. I analysen får databaserna och mina litteraturstudier komplettera varandra för att skapa en så tydlig bild av det gotländska bronsålderslandskapet som är möjligt. Materialet jag använder har sina brister; inte alla poster registrerade i FMIS är kompletta då vissa föremål saknar datering och andra koordinater. Även vissa fornlämningar som har tagits bort har aldrig fått sin plats i landskapet registrerad innan de röjts bort. Jag har försökt att samla ihop så mycket användbar data som möjligt för att kunna göra en så komplett analys som möjligt. Men de kartor jag kommer att

presentera visar inte alla fynd registrerade då jag inte kan ta med de vars data inte är komplett.

3. ANALYS – LANDSKAPETS PERIFERI OCH CENTRA

Analysen är uppdelad i olika delar – varje del en typ av fornlämning/fyndtyp som diskuteras var för sig för att se om olika centra i landskapet blir synliga för de olika kategorierna. Den fornlämningstyp som analyseras först är boplatser.

3.1 Boplatser

Anledningen till att jag valde boplatser att börja med var att det är där människor bodde och spenderade det mesta av sina liv. En bra punkt att utgå ifrån vid jämförelse med andra fyndkategorier senare. Men boplatser visade sig vara en av de mer komplicerade fornlämningarna att studera eftersom det är ett fält det inte forskats mycket inom på Gotland. Detta ledde till att få faktiska boplatser kunde prickas ut på en karta. Men en fyndkategori det finns relativt mycket av är skärvstenshögar; de kan användas som en boplatstillikelse från bronsålder (Hallin 2002:27). Även om detta kan ifrågasättas då de kan även vara rumsligt knutna till gravar och gravfält har jag inkluderat skärvstenshögar i min analys av boplatser. Här använder jag mig av data från en spridningskarta av Gunilla Runesson-Hallin (Hallin 2002:31) där hon har gjort ett urval av de skärvstenshögar registrerade på Gotland i ett försök att få de skärvstenshögar som är knutna till bronsålder. Skärvstenshögar och boplatserna går att se på en spridningskarta nedan (fig. 2). Då skärvstenshögar förekommer också under stenålder och järnålder har hon försökt att utesluta de skärvstenshögar som kan knytas till dessa två perioder för att få en så klar bild som möjligt.

Jag kommer att börja med en kort genomgång av de bronsåldersboplatser som finns dokumenterade på Gotland för att sedan följa med en karta av skärvstenshögar spridning över landskapet.

3.1.1 Bönde

Boplatsoområdet i Bönde, Lau socken har ett system av fossil åkermark och två skärvstenshögar, och vid utgrävningen 1976 framkom en cirkelrund mörkfärgad yta som tolkades som botten till en hydda. 1991 återupptogs undersökningen och man fastställde att hyddbotten egentligen var resterna av en härd (Hallin 2002:62). Vid denna utgrävning fann man även spår av plöjning, kokgropar och stolphål samt fynd av keramik, brända ben och resterna av en flintdolk samt en dubbelknapp och en kniv av brons. Dubbelknappen och kniven i brons man fann vid utgrävningen daterar boplatserna till yngre bronsålder.

Figur 1: Sockenkartan över Gotland för att ge en överblick av de områden som nämns i texten.

3.1.2 Ekeskogs

Efter skogsbranden 1992 på Torsburgen i Kräklingbo socken beslöt Länsstyrelsen att utföra en skadeinventering av området, som sen tidigare är känt som ett fornlämningsrikt område. Flera nya fornlämningar registrerades men man lade också märke till alla de skador som elden åsakat. En av åtgärderna som föreslogs var att kartera ett fossilt åkerssystem i Ekeskogs. Systemet av stensträngar och odlingsrösen tolkas tillhöra bronsålder/äldre järnålder (Carlsson 1992). Inom samma område fanns även gravar, skeppsättningar och skrävstenshögar. En möjlig yta för en boplats finns väster om platån nära en större skrävstenshög. Ytan är rensad från sten och omgiven av fossil åkermark, ett bra läge för en boplats enligt Runesson-Hallin (Hallin 2002:59).

3.1.3 Gardarfve

1976 gjordes ett fynd av bronsföremål i Gardarfve, Fardhem socken vid omläggningen av ett avlopp. Fyndet bestod av en deponering av ett hängkärl, en bältekupa, en vriden halsring, 7 bronsbleckshängen och två dräktnålar. Där fanns även råmaterial för bronssmide i form bronsbarrar. På samma plats fann man även resterna av stolphål och resterna av några härdar. Fyndet publiceras som en bronsgjutarplats och dennes bostad och dateras till ca 500 f Kr (Schönbäck 1977:75). Men platsen har inte undersökts förutom av de antikvarier som kallades till platsen då fyndet gjordes, och saknar någon senare dokumentation.

3.1.4 Gudings

Undersökningen av Gudinge i Alva socken gjordes under 1950-talet då man ville granska en fornlämning man tolkat som en grav. Anläggningen var inte en grav utan visade istället tecken på att vara del av en boplatslämning. Vid undersökningen kom det fram ett delvis bevarat golv av packad sten (Nylén 1958). Under 1970-talet gjorde man fler upptäckter i området som visar en kontinuitet från bronsålder till medeltid. I området finns också resterna av ett fossilt åkerssystem som tolkas vara samtida med de tidigare husen (de som fanns innan stengrundshusen) (Carlsson 1979:65).

3.1.5 Liffride

Boplatsområdet inom fastigheten Liffride 1:8 i Alskogs socken består av en samling av fossil åkermark, rösen och skeppsgravar samt skrävstenshögar. Undersökningar av Liffride området har resulterat i fynd av keramik av rödbränd typ, löpare till malstenar och djurben (nöt, svin, får/get och häst)(Carlsson 1983). Boplatsen har varit i användning från senneolitikum till äldre järnålder med kontinuerligt bruk av åkermark och relativt nära till kusten. I den östra delen av området går det en åsrygg och ovanpå denna ligger flera av gravarna medan de fossila åkrarna och skrävstenshögarna

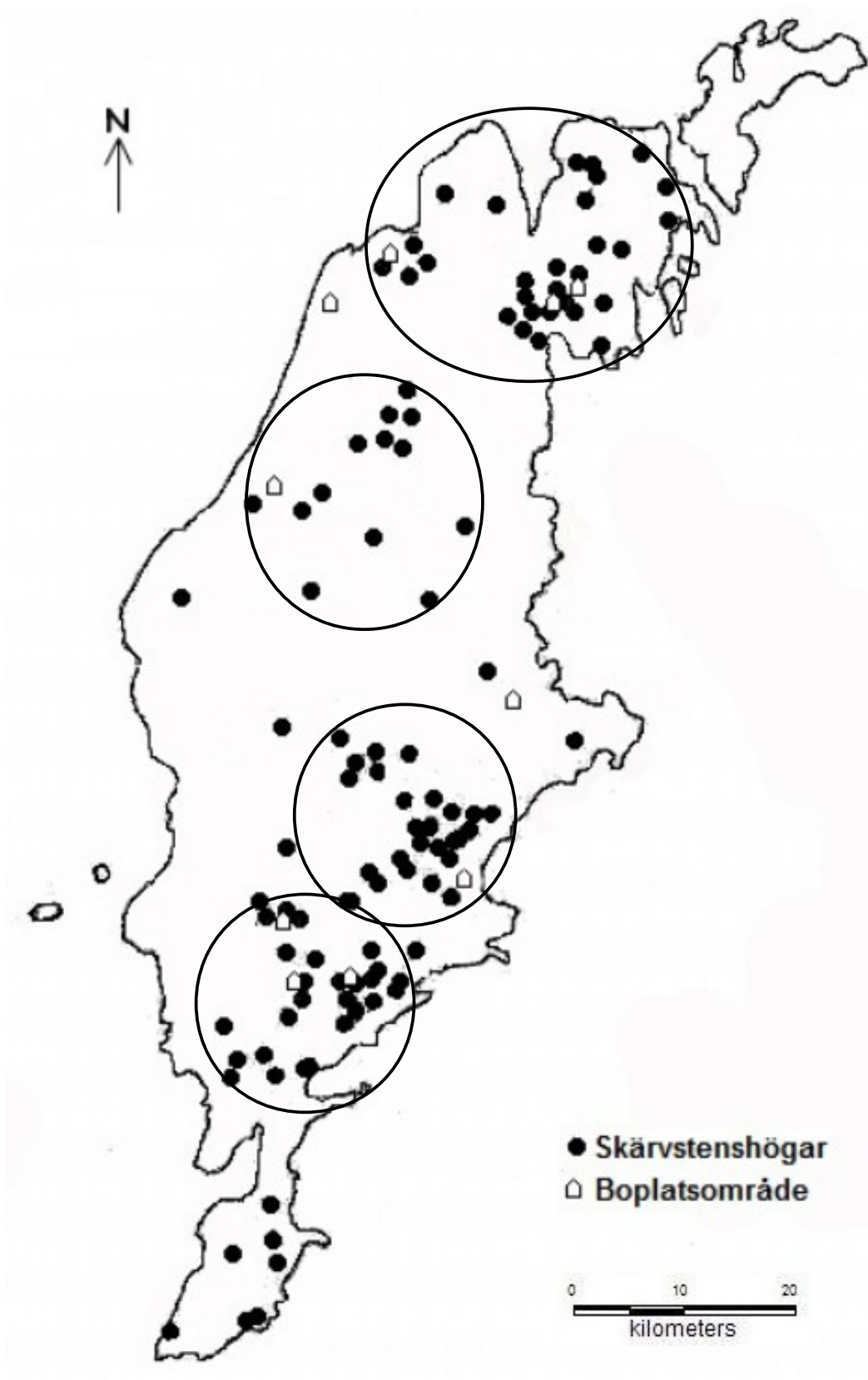

Fig. 2: Spridningskarta över skärvestenshögar och boplatsområden på Gotland. Se de stora samlingarna i sydost och den i nordost.

ligger i lä väster om åsryggen med ett gravfält till väster. Det är i skrävstenshögar som det mesta av fyndmaterialet hittats; och då detta är en typ av boplatsmaterial (kermik och matrester) är det

troligt att boningshusen också låg nedanför åsryggen. De äldsta gravarna är placerade på åsryggen, synliga både från inland och kust. Gravfältet i väster dateras till yngre bronsålder och består av brandgravar. Runesson-Hallin har vid sin undersökning av boplatsen räknat ut att den kan ha försörjt ett hushåll på ungefär 8 individer (Hallin 2002:46-47), när man räknar med åkermark samt de resurser som gick att tillgå från kust och den idag utdikade Visne myr.

3.1.6 Lummelunda

Ett boplat fynd gjordes i Lummelunda socken i form av gjutformsfragment i närheten av en större skärvstenshög (6-7m diameter). Flera av fragmenten kan bestämmas som tillhörande gjutformar, och ett stycke har troligtvis tillhört en gjutform för halskragar. Vid undersökningen av skärvstenshögen framkom också keramikskärvor samt ben och tandfragment. I närheten fanns även ett mindre gravröse (8m diameter) med fynd som dateras som samtida med skärvstenshögen (Hallin 2002:57).

3.1.7 Stora Bjers

Stora Bjers bronsåldersboplats undersöktes redan under sommaren 1953 av dåvarande landsantikvarie Greta Arwidsson. Platsen ansågs av intresse eftersom det låg ett röse ovanpå kammen av en sandås som användes som sandtag av närliggande gårdar. Anledningen var att undersöka om det fanns en risk att röset skulle skadas av fortsatt användning av sandtaget. Vid undersökningen hittades en bronsskära nere i sandtaget och man observerade ett mörkare kulturlager i övre kanten på åsen. Undersökningen flyttades upp till kanten på sandtaget och där hittade man resterna av en skärvstenshög tillsammans med keramikskärvor, brända och obrända ben samt kol. I närheten av undersökningsområdet fanns det även två skeppssättning. Platsen tyder alltså på kontinuerligt utnyttjande under bronsålder, i alla fall om man ser utifrån gravskicket. Arwidssons klassificering av platen som boplat område och hennes datering av platsen (bronsålder) ifrågasattes (Hallin 2002) av Erik Nylén 1959. Han menar att hennes bevis för att platsen dateras till bronsålder är svag då den skära hon baserar sin tolkning på kan ha varit ett offerfynd och att skärvstenshögen kommit till senare, under järnålder (här hänvisar han till kämpegravarnas tid). Denna kritik har senare motbevisats och platsen är idag daterad till bronsålder och klassificerad som boplats (Hallin 2002:52).

3.1.8 Stora Vikers

Stora Vikers ligger i Lärbro socken. Boplat området kom fram under en undersökning söder om ett kalkbrott då man sökte efter fornlämningar ej synliga ovan mark. Vad man fann var ett antal stolphål och rester av härdar. Inte långt ifrån ligger även ett gravfält med bland annat

skeppsättningar daterade till yngre bronsålder (Hansson 1927, Nylén 1966). En mer extensiv undersökning hölls efter den första då man fosfatkarterade området söder om kalkbrotten och lade provgropar. Området avverkades också och på marken blev ett antal stenläggningar och -strängar synliga i anknytning till boplatsoområdet. Av det man fann nämns keramik och flinta samt bränd och obrända animalben tillsammans med skärvsten. Förutom boplatzlämningarna fanns där även gravar med kontinuitet från stenålder till järnålder (Rydh 1967).

3.1.9 Terra Nova

Området vid Terra Nova i Visbys utkant undersöktes under 1980-talet då man anlade ett större bostadsområde där. Platsen har en kontinuitet från äldre bronsålder till järnålder. På en sandrygg i området upptäcktes en boplatz som bestod av stensatta stolphål, skrävstensgropar och kolrester. I närheten finns också två undersökta gravar som går att datera till äldre respektive yngre bronsålder. Det finns även fossil åkermark och flera skrävstenhögar i närheten. Den fossila åkermarken har daterats till bronsålder/romersk järnålder tillsammans med andra boplatzlämningar i området (bestående av flera boplatzlämningar med 100-tals härdgropar, kokgropar och avfallsgropar)(Hallin 2002:59s). Undersökningsområdet är relativt stort men mängden fornlämningar tyder fortfarande på att område var väldigt aktivt och var så under en längre period .

3.1.10 Vinarve

Vid Vinarve i Rone socken finns det ett större fossilt åkersystem (130ha) som består av förhistoriska åkrar och stensträngar samt husgrunder och gravar. 1973 utfördes provundersökningar på platsen men fältundersökningarna startade redan 1968 (Carlsson 1979:31). Området ges en kontinuitet från yngre bronsålder till romersk järnålder och tolkas ha varit en boplatz beroende av spannmålsodling och djurhushållning. De stora fälten för odling och bete tolkas ha nyttjas i ett skiftessystem där de kan ha legat i träda i upp till 25-30 år. Bilden som Carlsson presenterar är av en större boplatz med flera familjer då det behövs en större social grupp för att sköta området och jordbruket. Själva bilden blir av en yngre bronsåldersby (Carlsson 1979:32-33).

3.1.11 Boplatsernas spridning över Gotland (fig. 2)

Spridningen av boplatserna och skrävstenshögar visar upp fyra tydliga områden uppdelade på var sin motsatta sida av ön; två är lokaliserat i norra Gotland. Ett av dem ligger vid den västra kusten i socknarna Lummelunda och Stenkyrka. Det andra ligger vid östra kusten i Lärbro socken. Det tredje området ligger vid den sydöstra kusten och sträcker sig inåt land en kort sträcka, med det fjärde området liggandes strax norr om det - också vid kusten men i Lau och Alskog socken. I båda områdena finns det rikt med skrävstenshögar. Det finns två till områden rika på skrävstenshögar; det

första är den sydligaste spetsen av Gotland bestående av socknarna Sundre, Vamblingbo, Hamra och Oja. Det andra är i mitten på Gotland i socknarna Lokrume, Hejnum och Fole. Två av boplasterna ligger skilda ifrån de andra boplatserna och ansamlingar av skrävsteshögar, den ena ligger i Kräklingbo socken och den andra i Visby socken.

De här områdena tolkar jag som platser där människor bott under bronsålder. Av intresse är att flera av dessa platser har haft en lång kontinuitet, både före och efter bronsålder. Speciellt områdena vid Terra Nova, Liffride och Vinarve visar på en etablerad bronsåldersbygd med mer än ett hushåll. De har också kontinuitet från bronsålder in i järnålder. Men medan Vinarve och Liffride liggare relativt nära andra boplatser på sydöstra Gotland så är boplatsoområdet vid Terra Nova väldigt ensamt nära västkusten, med långa avstånd till närmaste boplatser och med väldigt få skrävsteshögar i närheten. Tre till boplatser ligger nära i Alva, Lau och Kräklingbo socken. Alva och Lau ligger i det sydöstra boplatsoområdet på Gotland medan boplatserna i Kräklingbo ligger avskild från andra boplatser och skrävsteshögar. Boplatserna i nordvästra och -östra Gotland saknar anslutande åkermark.

3.2 MONUMENT

Efter ovan genomgång av boplatser fortsätter jag med att presentera de fornlämningar som kopplas till bronsålders rituella och religiösa sfär; rösen, skeppssättningar och hållristningar. Dessa fornlämningar sträcker sig över en lång tidsperiod; rösen och högar har varit i bruk både innan och efter bronsålder och skeppssättningar var vanliga under den sista perioden av bronsåldern men också under början av järnåldern (Larsson 1993, Hallin 2002, Martinsson-Wallin 2010, Wallin 2010, Wehlin 2010).

3.2.1 Rösen

De stora bronsåldershögar på Gotland tros vara anlagda under äldre bronsålder (mellan 1700-1100BC). Men precis som Thomas Larsson skriver i sin artikel om storhögar i södra Sverige vill jag nämna att alla stora rösen inte endast är byggda under äldre bronsålder (Larsson 1993:47). Det finns stora gravhögar daterade till yngre bronsålder och järnålder som de i Gamla Uppsala eller Arnundshög vid Västerås. Dateringen av rösen och högar kompliceras då de kan vara resta över tidigare gravar från stenålder, eller att de har använts kontinuerligt för sekundärbegravningar flera hundra år efter det att de restes (Martinsson-Wallin 2010:63). Jag vill också poängtera skillnaden mellan rösen och högar i min text. Rösen är endast uppbyggda av sten (t ex. Uggarde Roir) medan högar är torvmantlade anläggningar (som högarna i Gamla Uppsala).

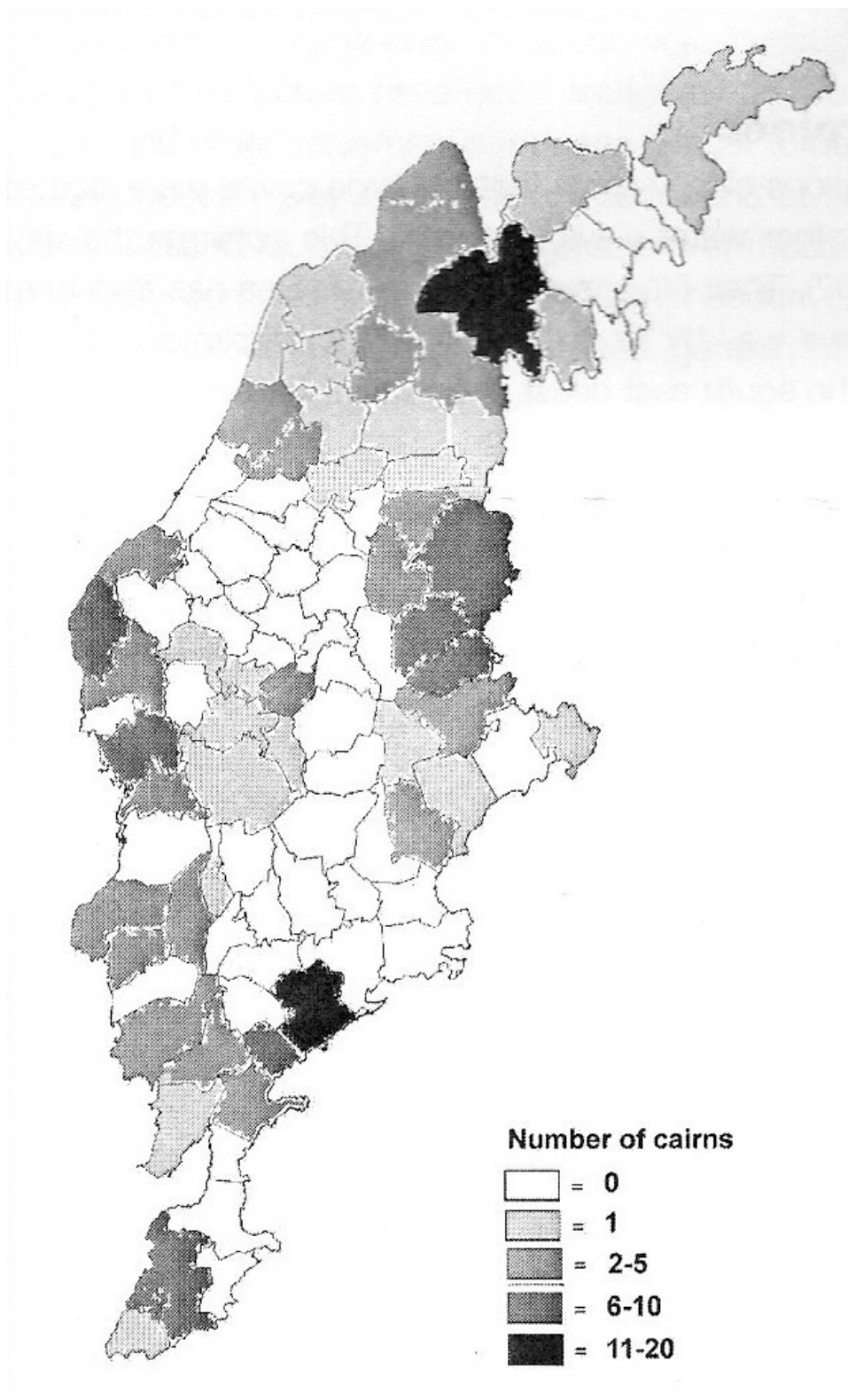
I sin undersökning av rösenas spridning över Gotland har Runesson-Hallin i sitt urval utgått från det accepterade kriteriet att bronsåldersrösen har en diameter på över 10 meter. Hon påpekar att kriteriet att gråsten oftast är byggnadsmaterialet i gravrösen från bronsålder inte går att applicera på Gotland eftersom det finns flera rösen som där är uppbyggda av kalkstensflis. Jag kommer att förlita mig på hennes datering av rösen på Gotland i min studie.

Under 1980-talet gjordes det en sammanställning över alla rösen och högar på Gotland. Sammanlagt blev det cirka 1100 rösen som är över tio meter i diameter och är uppbyggda av gråsten. Utöver dem finns det cirka 240 rösen uppbyggda av kalkstensflis (Nilsson 1986:70-78). I Nilssons undersökning framkommer det att gravrösen är jämnt spridda över ön, men de största rösen och de tätaste samlingarna går att finna längs med var bronsålderns kustlinje gick samt längs med vattendrag (Nilsson 1986:78). De jordmantlade högarna är tätast längs med östra kusten. Två områden framträder som tätare än andra; det första är lokaliserat i socknarna Hörsne-Gothem och det andra i Søndre socken. Något man måste ha i åtanke när man tittar på kartan (fig. 3) är dock att flera rösen och högar inåt land kan ha försvunnit då Gotlands alla myrar och vattenmarker dikades ut för att sedan odlas upp. Flera rösen och högar har försvunnit på detta sätt och Gotlands landskap kan ha varit rikare på rösen och högar innan dess (Hallin 2002:19f). Kusten kan förekomma tätare med rösen och högar helt enkelt för att den sluppit undan uppodlingen. Figur 3 visar spridningen av rösen med en radie över tio meter på Gotland, och figur 3 visar antalet rösen med en radie över 20 meter per socken. Datan till figur 2 är taget ifrån Hanssons sammanställning från 1927, Runesson-Hallins lic. avhandling från 2002 (Hallin 2002) samt FMIS, medan figur 4 är tagen från Martinsson-Wallins artikel från 2010b.

Ett röse typiskt för Gotland är krateröset. Ett känt sådant är Båtickeröset i Anga socken, och är ett av de största gravmonumenten i Norden. Det stora röset är ungefär 60 meter i diameter och är 6 meter högt och är uppbyggt som en amfiteater med flera mindre rösen utspridda i dess närliggande område. Runesson-Hallin påpekar att det är troligt att detta monument skapades över tid och inte på en gång. Båtice-röset som det kallas idag har aldrig blivit utgrävt utan bara undersökt från utsidan (Burenhult 1993:432ff). Ett krateröse som har blivit undersökt är Kauparveröset i Lärbro. Det är ett så kallat kalkflisröse och är 23 meter i diameter med en höjd på nästan tre meter. Ungefär 300 meter från Kauparveröset gick det gamla sundet som skar genom norra Gotland. Själva röset är uppbyggt

Figur 3: Spridning av rösen med en radie över 10 meter. Rösen med en radie över 10 meter klassificeras som bronsåldersrösen. Rösena är lagda efter kuststräckor och vattendrag som leder inåt land. Det syns samlingar av rösen längs med kusten. Den mindre kartan visar var de större vattendragen går och ritades av Jakob Faggot 1741 (Gotlandica 2012).

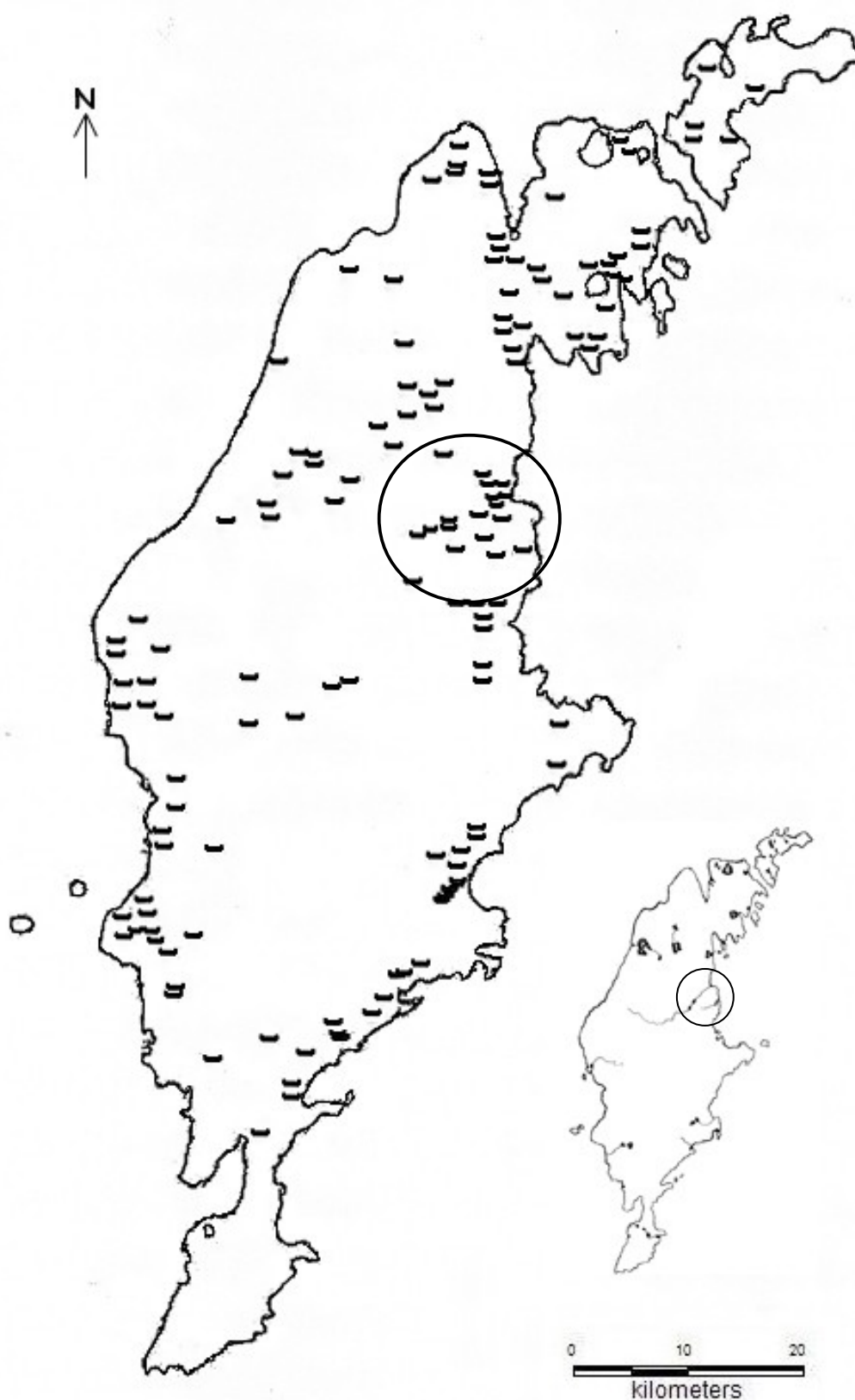
Figur 4: Spridningskarta av rösen med en radie över 20 meter. Rösen dateras ofta till äldre bronsålder. Taget från Martinsson-Wallin (2010). Här syns de samlingar av rösen uppdelade sockenvis. Kartan gör det tydligare var samlingarna av rösen ligger.

kring en tornliknande konstruktion som var 2,5 meter högt med en hållkista i mitten. Den graven daterades till äldre bronsålder med hjälp av en dräktnål som gick att finna tillsammans med människoben i kistan. Ytterligare en hållkista hittades i den yttre delen av röset men denna är odaterad. I det närliggande området finns fler rösen av liknande konstruktion (Nylén 1959:12-19, Hallin 2002:16)

3.2.2 Skeppssättningar

På Gotland finns det ungefär 380 skeppssättningar utspridda över landskapet. Av dem har man undersökt cirka 70 stycken, varav 54 är ordentligt utgrävda. På Gotland förekommer de som enstaka monument eller flera tillsammans som på ett gravfält. Precis som rösen kan skeppssättningar vara en typ gravskick och dateras till yngre bronsålder och är en tradition som fortsätter in i äldre järnålder (Hallin 2002:21). Men av de 54 utgrävda skeppssättningar på Gotland var endast 14 stycken gravar för en eller flera individer (Wehlin 2010:92). Skeppssättningarna är oftast orienterade i N-S riktning med upp till 45° avvikelse - men det finns cirka 10 skepp som ligger i Ö-V riktning (Hansson 1927:63). Om man jämför spridningskartan över skeppssättningar (figur 4) med historiska kartor kan man se att skeppssättningarna är placerade längs med Gotlands kustlinje och vattenleder. Vissa områden är mer täta med skeppssättningar än andra, både inåt land följande vikar och åar, samt längs med kusten. Informationen till kartan med de 164 utprickade skeppssättningarna kommer från Runesson-Hallins licentatsavhandling (Hallin 2002:24). De skeppssättningarna är de som finns i Gotlands läns museums databas med koordinater och därför de som jag kan använda i min undersökning (Hallin 2002:22). Men eftersom det är drygt 200 skeppssättningar som saknar koordinater saknar jag också deras placering i landskapet. Det kan betyda att de inte var placerade nära vatten som de övriga skeppssättningarna.

På norra Gotland finns det två undersökta platser med sex skeppssättningar vardera. Den första som undersöktes är den så kallade Domarlunden som ligger vid Liffride i Lärbro socken. 1916 undersöktes fem av skeppssättningarna i Domarlunden av arkeologen Harald Hansson (Hansson 1927:74). Fem av skeppssättningarna är uppradade längs med varandra och ligger i N-S riktning och är byggda med stenar upp till 1.3m höga. Den sjätte skeppssättningen ligger NV om dessa och består av uppresta kalkstenshällar som endast är ett par decimeter höga. I mitten av detta skepp låg en kista av kalkstenshällar. Kistan innehöll skelett från två individer vars huvud låg riktade åt norr. Vid fötterna låg en liten kista innehållande obrända djurben och keramikskärvor. Det låg också obrända djurben strödda i norra delen av kistan. En av individerna hade en halsring runt halsen som daterar graven till tidig järnålder. Söder om kistan fanns en brandgrav med en pincett av brons

Figur 5: Spridningen av skeppssättningar tillhörande Bronsålder på Gotland. De dateras oftast till yngre bronsåldern. Jämför med figur 3 för att se hur samlingarna av skeppssättningar överlappar samlingarna av rösen. Inringat område är det kring Gothemsån som nämns nedan. Den mindre kartan visar var de större vattendragen går och ritades av Jakob Faggot 1741 (Gotlandica 2012).

under några mindre kalkstenshällar. Hansson tolkar det som att denna grav kan ha varit den ursprungliga graven som blivit förstörd och omrörd då hällkistan lades ned. Denna skeppssättning har alltså använts kontinuerligt. Av de andra skeppssättningarna vid Liffride innehöll det östligaste två begravningar. Djupast låg en hällkista innehållande ett skelett med huvudet i norr och ovan hällkistan fanns resterna av ytterligare en begravning bestående av utspridda och obrända människoben. Hansson daterar hällkistebegravningen som samtida med den andra hällkistan – tidig järnålder. Skeppssättningarna har alltså använts från bronsålder in i järnålder. Om den andra begravningen ovanpå hällkistan kan tolkas som äldre eller yngre skriver han inte (Hansson 1927:74-76).

Den andra platsen ligger i Rute socken och där är fyndsituationen lite annorlunda. Sex skeppssättningar har blivit undersökta i Rute socken och alla innehöll begravningar. Sammanlagt räknade man upp till 19 begravningar varav alla var kremerade. Åldern på individerna varierade från barn till senior. Antalet begravningar ökade med storleken på skeppssättningen; i den minsta av dem var det en begravning medan i den största var det sju begravningar. Precis som skeppssättningarna i Liffride har de här skeppssättningarna använts kontinuerligt och det finns sekundärbegravningar i form av spridda ben och bensamlingar i och runt omkring skeppssättningarna. Det följde inte många gravgåvor med de döda, och förutom keramik från fem lerkärl och fyra husurnor hittade man en pincett, rakkniv och dubbelknapp – allt i brons (Hallin 2002:22).

Arkeologen Joakim Wehlin från Göteborgs Universitet har gjort en studie över området kring Lina-myrr och runt Gothem-ån. Gothem-ån börjar längre inåt land i centrala Gotlands vattensystem som Hörsne ån (fig. 5). Den rinner åt N-Ö genom socknarna Hörsne, Vallstena och Gothem där den också passerar Lina-myrr för att slutligen mynna ut i Vitviken på Gotlands östra kust. Wehlin tror att detta vattendrag kan ha varit en del av ett vattensystem som sträckt sig från västra till östra sidan under förhistorien och som då kan ha använts som en farled på Gotland. Förutom att platsen är intressant geografiskt är det också det område med den största koncentrationen av skeppssättningar på Gotland. Det finns 54 skepp i området; det är avrundat 14% av alla skeppssättningar på ön. 48 av dessa norr om Gothem-ån och Lina-myrr. När Wehlin rekonstruerar kustlinjen från bronsåldern ser man att de flesta av skeppssättningarna ligger längs med denna, och ser man på dem som ligger inåt land ligger de nära ett vattendrag eller vattensamling. Tittar man på en spridningskarta över Gotland med vattendrag och vattensamlingar kan man se att skeppssättningarna följer detta mönster över hela ön.

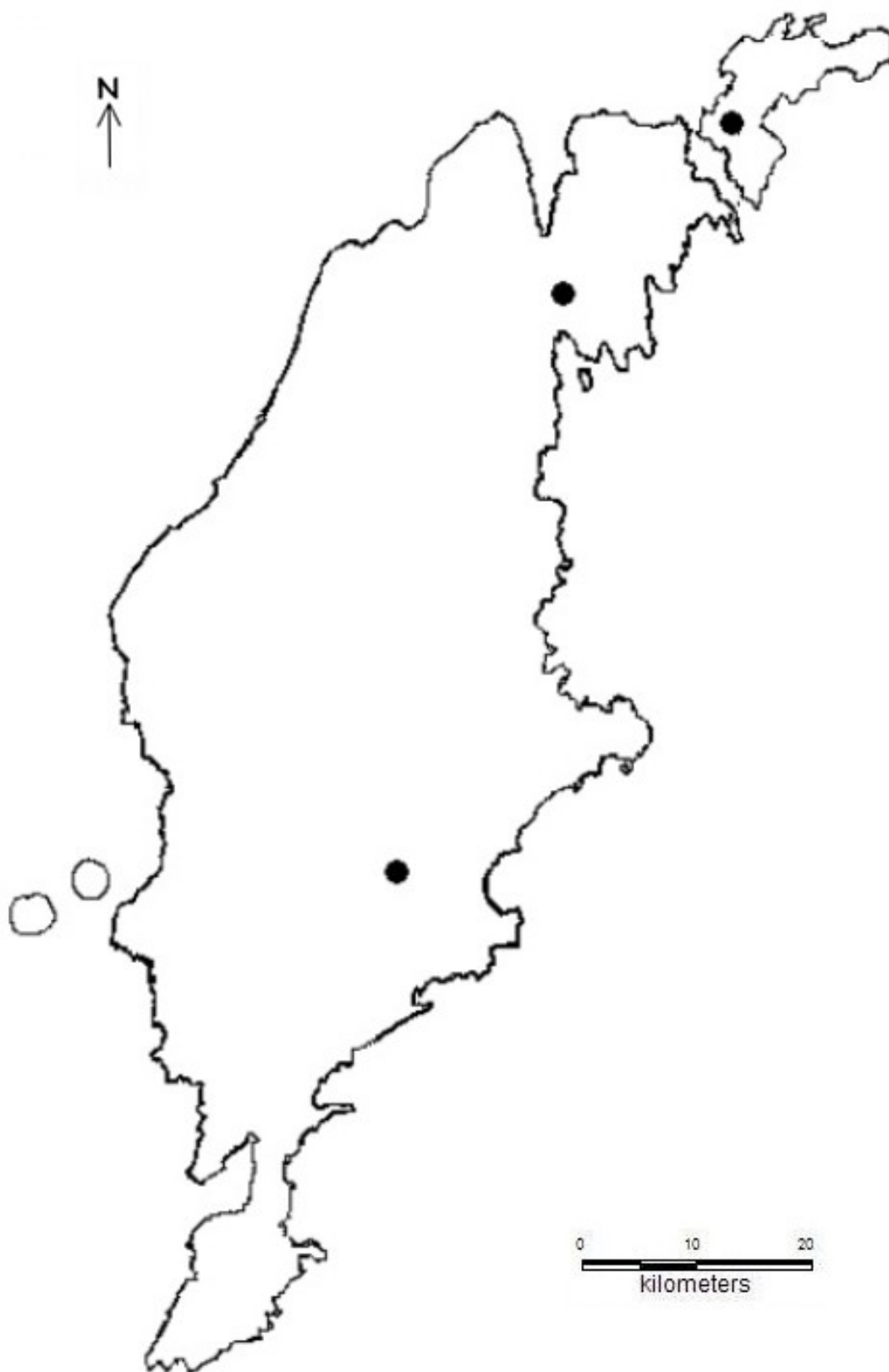
3.2.3 Hällristningar

Idag känner man till tre hällristningslokaler på Gotland (fig 6). Detta är ett litet antal när man jämför med antalet skeppssättningar och stenrösen det finns. Detta kan bero på att kalkstenshällarna på Gotland lätt vittrar sönder och andra hällristningar kan på så sätt ha försvunnit. Det kan också vara så att traditionen saknade fotfäste på Gotland. Den minsta av lokalerna finns vid Bjärges i Lye socken och består av fotsulor och några skålgropar. Den största och tidigast kända av lokalerna (påträffades år 1910) är den vid Häggvide i Lärbro socken. Den består av flera figurer; ett 20-tal skeppristningar, avbildade yxor och flera skålgropar, varav vissa är ihopkopplade med rännor (Fredsjö, Janson & Moberg 1965:89-90, Hallin 2002:25-26). Den sista hällristningen hittades på Fårö 1987 och består av sex skepp, flera skålgropar, ett djur och ett svärd (RAÄ nr 379, 7J 5i FMIS). Lokalerna vid Häggvide och på Fårö hade under bronsålder nära till havet; nära lokalen i Lärbo gick sundet som skar igenom norra Gotland och på Fårö ligger en vattensamling nära hällristningen som förr hade kontakt med havet (Hallin 2002:26). Platser med hällristningar kan ha markerat mötesplatser under bronsåldern (Carlsson 2001:54ff, Fredsjö 1956:9ff, Renfrew 2004:426). Platserna vid Häggvide och på Fårö var alltså placerade längs med bronsålderns vattenvägar och möjligen synliga för resenärerna när de anlände via vattnet.

3.2.4 Slutsats

De centrala platser och deras periferi kommer fram när man tittar på spridningen av monument på Gotland. De flesta går att finna längs med kusten och vattendrag. De områden som kan räknas till periferin ligger inåt land, långt från vattenområden och -leder. Områden kring Hörsne-Gothem, Lärbro-Rute och den västra kuststräckan längs med Stenkyra, Lummelunda och Väskinda samt den som går längs med Tofta, Eskelhem och Sanda socken är de fem monumenttätaste områdena på Gotland. Fornlämningarna ligger på platser som hade varit väl synliga från vattnet för de resande som anlände med båt. Om meningen med monumentens placering var att synas av resenärer till och från Gotland som antingen referenspunkter i landskapet eller som gränsmarkörer (Hansson 1927, Hallin 2002, Martinsson-Wallin 2010, Wehlin 2010) var de mest synliga från vattnet. Vattendragen kan då liknas vid vägar som gick mellan viktiga platser i Gotlands bronsålderslandskap. En intressant slutsats man kan dra efter att studerat spridningskartorna är att centrum- och periferiområdena har varit statiska under bronsåldern. Trots att bronsåldersrösen oftast dateras till äldre bronsålder medan skeppssättningar till den yngre perioden förekommer de inom samma områden – platserna har alltså använts kontinuerligt från äldre till yngre bronsålder.

Om man studerar kartan kan man se att vissa av dessa vattenleder och kuststräckor är mer täta med fornlämningar än andra. En vattenled som är kantad med fler monument än en annan kan betyda att

Figur 6. Spridningskarta av hällristningar på Gotland. Förutom den nordligaste lokalen på Förå ligger de andra i områden som är täta med rösen och skeppssättningar. Båda ligger även i närheten av boplatsområden

den sträckan var mer berest än den andra. En sådan flod eller vik har fungerat som en väg med monumenten som markörer för de resande. En hypotes som har presenterats är att monumenten som ligger längs med kusten kan ha använts för navigering av resande till sjöss (Wehlin 2010:93).

3.3 Depåer

Depåfynden kan delas upp i två kategorier - rituellt offerfynd och skattdeponering. Skillnaden mellan ett offerfynd och ett skattfynd är dess fyndplats och hur det deponerats. Har det deponerats i våtmark är det ett offerfynd eftersom det då sjunker till botten och inte går att nå igen; det har offerats och försvunnit från den här världen. Ett skattfynd har gömts undan så att det går att hämta vid ett senare tillfälle då det behövs. De är ofta hela när de deponeras som skatter och en idé bakom är att de ska vara en form av resurs för framtiden (Larsson 1986, Notelid 1990). Jag inkluderar smeddepåer i kategorin skattedepåer av den anledningen att sakttedepåer på Gotland inte har varit "rena" smeddepåer utan ofta innehåller de ett blandat material. Ett exempel är den depå som hittades på boplatsen Gardarfve som beskrivs ovan.

Larsson kritiserar skillnaden som görs mellan profana och religiösa depåfynd. Han menar att det är svårt för en arkeolog att göra skillnad mellan vad som är ett religiöst offerfynd och ett profant skattfynd (Larsson 1986:158). Jag håller med Larsson att det är svårt att skilja dem två emellan eftersom det är tanken bakom en deponering som ger dess rituella/profana värde. Och den tanken/meningen med deponeringen är svårt att tolka. Nedan följer en sammanfattning av de depåfynd gjorda på Gotland för att sedan sammanställas i en sammanfattning av deras spridning över öns landskap (figur 7). Jag kommer att försöka tolka de olika fynden som antingen offerfynd eller skattfynd, samt förklara min tolkning. Jag kommer att diskutera fynd av svärd från bronsåldern som klassats som depåfynd enskilt för sig. Anledningen till att jag tar upp svärden för sig både i diskussionen om depåer och lösfynd är för att svärd kan klassas som ett värdefullt föremål både för den status det förmedlar som vapen och dess materiella värde (både i metall och den tid som det tog att skapa svärdet).

3.3.1 Äldre och yngre bronsålder

I FMIS databas finns det 64 depåfynd registrerade på Gotland. Av dessa tolkar jag 16 som offerfynd och 23 som skattfynd. De resterande 25 är för mig obestämbara. Av de 64 depåerna har 16 daterats till äldre bronsålder och de resterande 48 är daterade till yngre bronsålder. Av dessa är de flesta funna i gammal myrmark (Svensson 1993:appendix). När jag bedömer om en depå kan tolkas som skatt- eller offerfynd tar jag hänsyn till fyndomständigheterna – i vilken typ av mark har föremålet

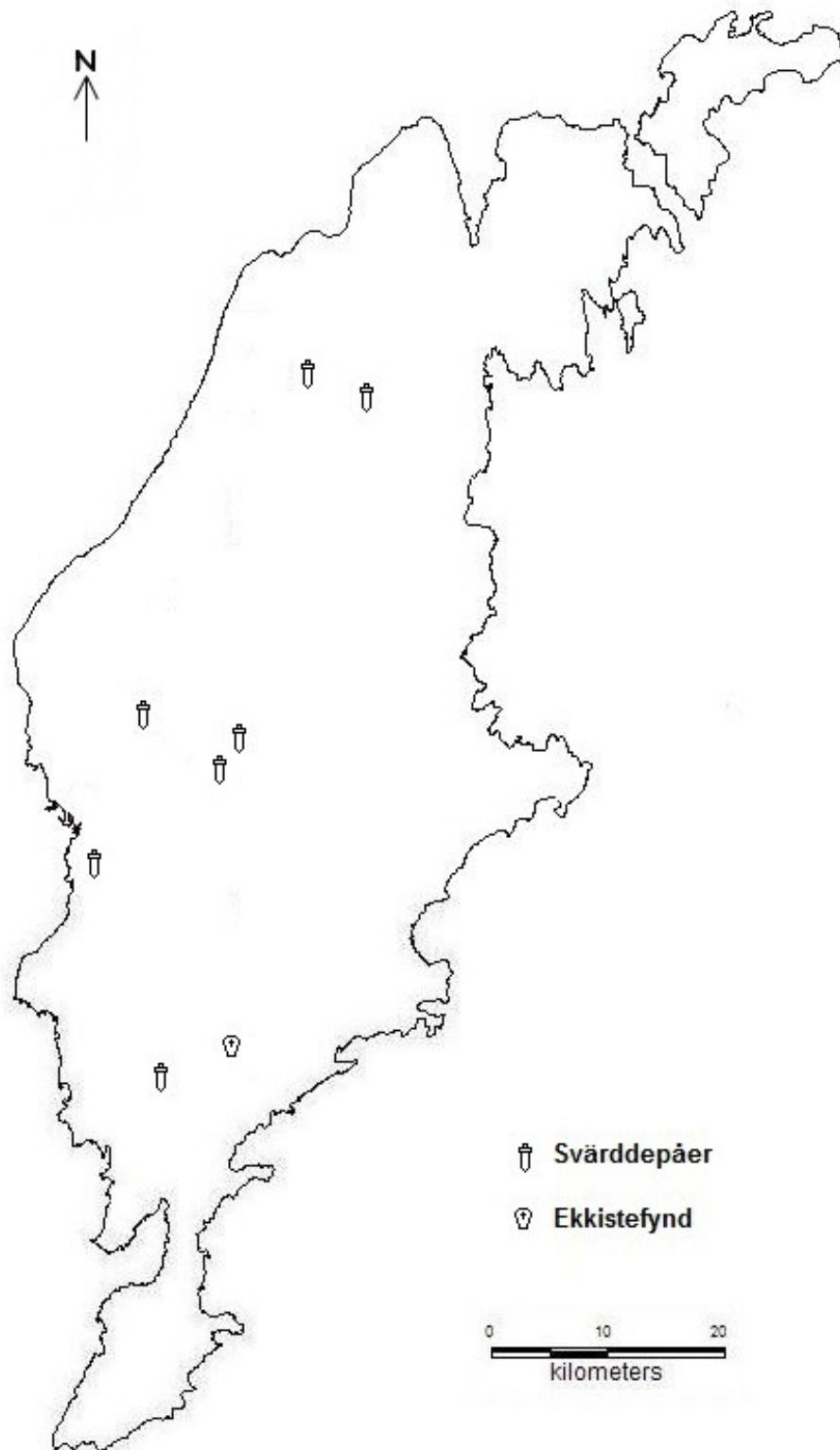
Figur 7: Depåernas spridning över Gotland. De yngre fynden är spridda mer över Gotlands inåt land än de äldre.

hittats och vilka/vilket typ av föremål depån består av. Ett ensamt svärd hittat i en utdikad myr tolkar jag som ett offerfynd grundat på kriterierna nämnda ovan. Efter samma kriterier bedömer jag ett svärd funnet under en hög tillsammans med andra bronsföremål som ett skattfynd. För att jag ska tolka ett föremål som en del av ett skattfynd måste föremålet ha kvar sitt värde; det måste fortfarande vara helt för att kunna återbrukas och deponeras på ett sådant sätt att man kan hämta tillbaka det. Ett avbrutet svärd deponerat i en myr har ett likvärdigt värde som ett helt svärd gömt under en hög med sten, men värdet är då snarare rituellt. Det är här Larsson kritik av uppdelning av depåfynd som religiösa eller profana blir tydlig (Larsson 1968:158). För att förstå föremålets värde som rituellt eller materiellt måste man förstå avsikten varför det deponerades - i min tolkning ovan är det den bakomliggande avsikten jag försöker komma åt och ge svärdet dess värde. Det är också anledningen varför ett så högt antal av depåerna lämnas som obestämbara: fyndomständigheterna lämnar för mycket oklart och jag kan inte bedöma fyndets betydelse.

3.3.2 Svärddepåer

Det är totalt sju depåfynd med bronssvärd gjorda på Gotland (fig. 8), varav två kan placeras i kategorin offerfynd och de fem andra kan benämnas som skattfynd. De två offerfynden är båda från period två och funna vid plöjning i gammal myrmark långt bort från andra fornlämningar. Totalt kan tre av svärddepåerna placeras i period II, tre i period V-VI och det sista är obestämbart. Det finns även ett bronsvärdsfynd från period två som har anknytning till våtmarker; ekkistefyndet i Rone socken. Kistan hittades vid kanten av Alva myr på slutet av 1920-talet, och under bronsålder är det troligt att marken var blöt även där kistan lades. Den begravdes inte speciellt djupt utan kan rent av ha lagts ovanpå träskmarken för att sakta sjunka ner (Floderus 1931). De andra två är funna i Vasstäde myr, Hablingbo socken och Martebo träsk, Martebo socken. Det i Vasstäde myr var hel när den deponerades under bronsålder men gick sönder då det hittades, först när plojen gick igenom den och sedan när man lyfte upp den ur marken. Det från Martebo träsk var också hel när det deponerades och var oskadd efter att den hittades. Spetsen är bortfilad men det gjordes innan det deponerades och fästet har förmultnat bort under tiden det legat i marken. Den bortfilade spetsen kan tyda på att svärdet varit i bruk och har behövts slipas efter det har blivit skadat och det är möjligt att deponeringen skedde efter en strid eller duell. Eftersom det endast är ett vapen som deponerades är det sistnämnda troligast (Notelid 1990, Larsson 1986).

De skattfynd som är gjorda kommer från Fröjdel, Mästerby, Väte och Hejnum socken. Det från Fröjdel hittades under ett litet röse tillsammans med två spjutspetsar av brons som kommer från period V-IV. Det går inte att se om bronsvärdet är äldre eller samtida som spjutspetsarna då det endast finns kvar tre delar från klingan. Klingan kan ha varit till en dolk eller ett svärd, men vad

Figur 7: Svärdepåernas spridning över Gotland. Läget för ekkistefyndet från Alva myr, Rone socken, är markerat.

som är intressant är att det är så pass fragmenterat. Ett skattfynd ska ha ett värde som går att återanvända, och medan spjutspetsarna är i bra skick så är klingan förstörd. Om den var det vid

deponering eller om det blev så efter tid går inte att avgöra. Om den bröts sönder innan deponering så kanske det inte är ett depåfynd utan ett gravfynd som markerats med ett röse efteråt. Det skulle också förklara varför klingan var sönderbruten eftersom det är vanligt i både manliga och kvinnliga gravar (Bergerbrant 2007).

Depåfyndet från Mästerby socken gjordes också under ett mindre stenröse, och det finns tecken på att det kan ha varit ett gravfynd. Bronssvärdet hittades brutet i fyra delar tillsammans med resterna av en träkam och kolrester. Det är samma som i fallet från Fröjdel, Mästerby; i ett skattfynd ska föremålen ha kvar ett mer ekonomiskt värde. Om bronssvärdet är sönderbrutet går det praktiska och delvis ekonomiska värdet förlorat och svärdet är nu obrukbart som redskap vilket annars är mer vanligt i ett gravkontext (Hansson 1927).

Det tredje depåfyndet kommer från Smide i Väte socken och är ett rikt skattfynd. I depån ingår ett bronssvärd av Hallstatt-typ, två holkyxor, ett flertal större bronsringar och bronstenar. Fyndet är gjort en kilometer från två fornlämningar, en boplats- och gravlämning bredvid varandra. Området är annars ganska fattigt på fornlämningar då det inte finns några fler på en radie av två kilometer. Ungefär fyra-fem kilometer öster om det depåfyndet finns det sjätte fyndet, gjort på ägor tillhörande Tune också i Väte socken. Det är ett miniatyrsvärd som kommer från samma period som Hallstattsvärdet, (V-IV perioden). Det låg tillsammans med två denarer och resterna av en guldbrahet och guldtrådar, några nålar och en ring av brons samt ett antal brons-tenar. Det är ett till rikt skattfynd från ett relativt litet område. Den här depån ligger långt från andra fornlämningar, det finns inga inom en radie på två kilometer. Det kan vara p.g.a att ingen inventering gjorts just i det området eller att de andra fornlämningarna har röjts bort. Men att två sådana skattfynd från samma period hittats inom samma område kan tyda på att det var mycket aktivitet under den tiden då de deponerades. Det kan ha varit oroliga tider som gjorde att man ville skydda sina rikedomar och grävde då ner dem för att de sedan skulle glömmas bort då personen som gjorde det dog (Larsson 1986).

Det sista skattfyndet gjordes i Hejnum socken och det var inte långt från Tingstädes strandlinje som den är idag. Åkern den hittades i kallades Träskåker, vilket leder till den troliga antagningen att det har en gång varit våtmark även där. Fyndet består av ett mindre svärd eller en möjlig dolk som har ett rikt ornerat fäste med gjutna och inristade spiraler och linjer. Det hittades tillsammans med en stenyxa och några bronsbleck som kan ha varit del av ett kärl (Hansson 1927).

3.3.3 Slutsats

Det är svårt att se något mönster i depåfyndens geografiska spridning. Fynden från äldre bronsålder kan delas upp i tre områden. Ett område går att se i nordvästra Gotland. Där är tre depåer funna i de tre angränsande socknarna Stenkyrka (dolk), Matrebo (svärd) och Väskinde (avsatsyx). Här går också att se en kontinuitet in i yngre bronsålder då det i finns depåer daterade till denna period i närheten, två i Stenkyrka (armringar och halsringar), en i Matrebo (spjutspets) och en i Väskinde (halsringar). Det andra området är längs med Gotlands östra kust. I Gothem finns nämligen tre depåer (spjutspetsar, dolkklinga, skära, holkyxa) relativt nära varandra, men endast en depå från yngre bronsålder (kniv). Det tätaste området ligger på sydöstra Gotland, i Havdhem socken med tre depåfynd (kantyx, avsatsyx, skafthålsyx) och den angränsande socknen Hablingbo med två depåfynd (kantyx, svärd). I Havdhem socken finns också sex depåfynd från yngre bronsålder (totalt 12 halsringar, två holkyxor, bit av armring, spiralband). Hablingbo har endast ett depåfynd från yngre bronsålder (skivnål).

Det finns fler depåer än de som är uppräknade ovan, men det är svårare att se ett framträdande mönster eftersom de är mer utspridda än depåerna från äldre bronsålder. Men här är området i sydvästra Gotland det starkaste området igen, och det sträcker sig inåt land genom flera socknar om man tittar på kartan. Om det började som ett litet område under äldre bronsålder så växte det under de följande århundradena. En skillnad mellan yngre och äldre bronsålder är innehållet i depåerna och typen av depåer. Depåerna från äldre bronsålder är alla vapen av någon typ, förutom två skäror (Alskog och Gothem socken) och en tututlus (Gerum socken). Från yngre bronsålder är det väldigt få vapen istället. De vapen som förekommer är fyra depåer som innehåller spjutspetsar, en med en lansspets, tre svärd, tre holkyxor och en dolk. De mest vanliga föremålen i en depå från yngre bronsålder är ringar, halsringar och armringar – de flesta i brons men även några av dem i guld.

3.4 Spridningen av bronsföremål

De flesta föremålsfynd gjorda på Gotland är lösfynd. Med lösfynd menar jag föremål utan fyndkontext; de kan dateras och klassificeras men inte placeras in i en kontext. Saknaden av kontext beror oftast på fyndomständigheterna. De flesta föremålsfynd från bronsålder är gjorda under 1800-talet och början på 1900-talet då man dikade ut våtmarkerna på Gotland vilka sedan plöjdes upp för odling. Flera av fynden har också hittats av gårdsägare som vid arbete på sina ägor hittat ett fynd som de senare rapporterat. Flera av de olika föremålskategorierna saknar koordinater eller preciserad fyndlokal då fyndomständigheterna inte var de bästa. Ingen av de situationerna är ideala för fyndhantering och bedömning av fyndkontext. Många fynd saknar också beskrivning av var de är funna; ibland nämns åker eller äng vid namn, ibland finns det inget mer än gårdsnamn och

socken angivet. Med skalan på mina kartor i åtanke har jag bedömt att jag kan använda mig av de fynd som har gårdsnamn och socken i beskrivningen. På en mer detaljerad karta hade det inte gått, men den skala jag använder mig av gör att det går. Jag vill också poängtera att i följande genomgång av föremålen så räknar jag antalet fyndkontexter (gravfynd, lösfynd och depåer) inte antalet föremål funna vilket betyder att om man hittat två depåer av halsringar i en socken som består av sammanlagt femton halsringar räknas det fortfarande som två fynd, inte femton.

3.4.1 Svärd

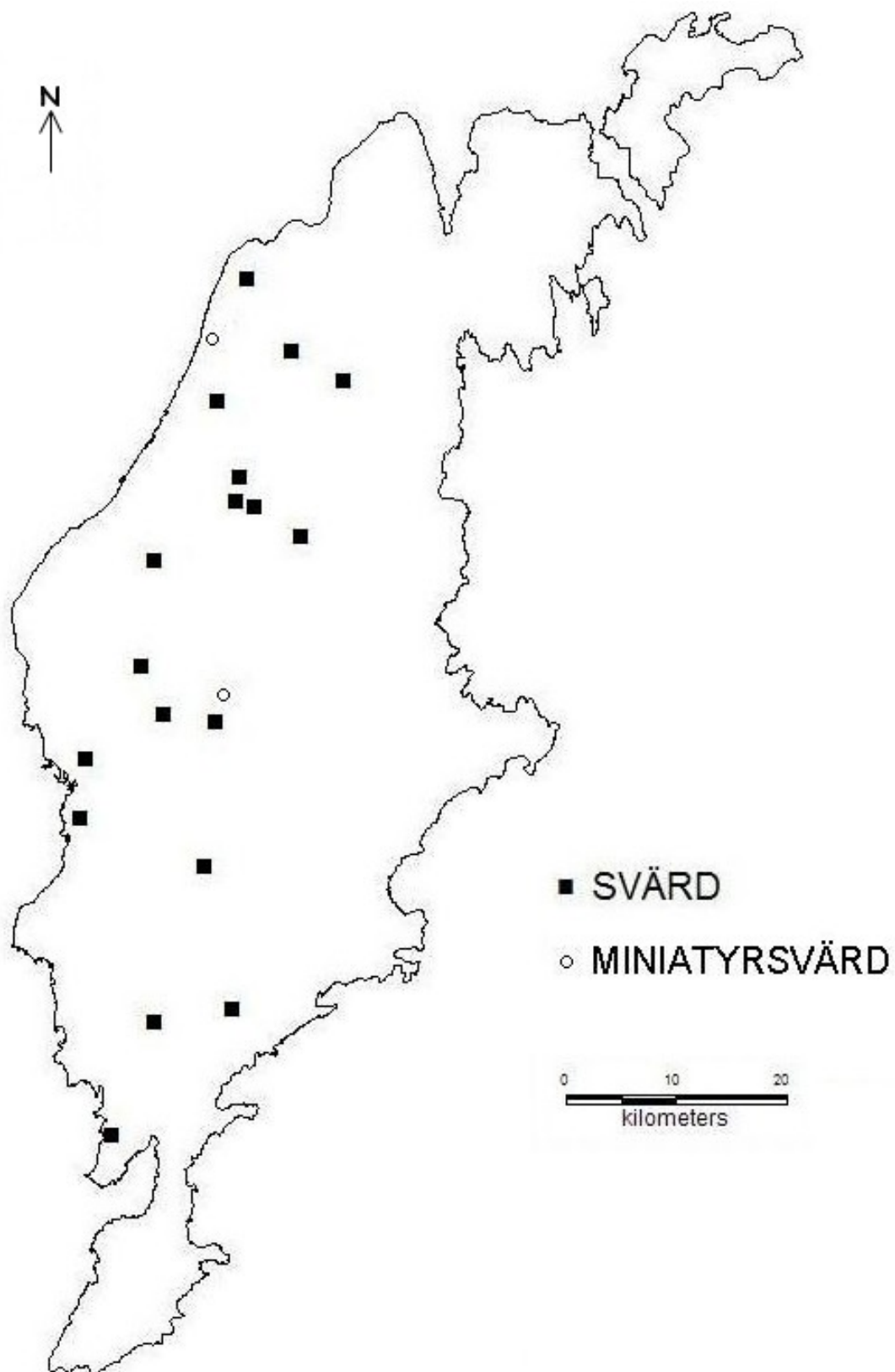
Det är få bronssvärd som hittats på Gotland och söker man i FMIS, med miniatyrsvärderna inräknat är det endast 23 fynd och av vilka de flesta är funna av privatpersoner (fig. 9). Det kan betyda att det fortfarande ligger fler svärd i marken eller så var svärdet inte vanligt förekommande under bronsålder på Gotland. Vissa av dessa är klassade som t ex. lösfynd men saknar specifika koordinater. Detta gör att en spridningskarta endast ger en generell överblick. Men den generella överblick kan fortfarande säga oss en hel del nyttigt. På kartan ser man att de flesta fynden är gjorda på västra och mellersta Gotland, medan östra Gotland är närliggande bortsett från ett ekkistefynd i Rone socken.

3.4.2 Dolkar

Enligt FMIS finns det femton dolkar funna på Gotland (fig. 10). Av dem är elva daterade till äldre bronsålder och fyra till yngre bronsålder. Av deras geografiska spridning går det inte att säga mycket. De är spridda över Gotland och den tätaste spridningen är på södra Gotland där två är funna i angränsande socknar – den ena i Näs socken och den andra i Grötlingbo socken. Men förutom den geografiska kopplingen saknar de två fynden något mer gemensamt. Den som är funnen i Näs är ett depåfynd funnen i gammal myrmark och daterad till period V, medan den från Grötlingbo socken är daterad till period III och funnen i en grav. De är de två dolkar funna närmast varandra geografiskt om inte kronologiskt. Två dolkar har aldrig hittats inom samma sockengräns.

3.4.3 Holkyxor

Det finns 77 holkyxor funna på Gotland registrerade i FMIS databas (fig. 11). Det gör dem till den största föremålskategorin från denna tidsperiod och är också det vanligaste förekommande verktyget från den yngre bronsåldern på Gotland. De är spridda över hela Gotland, men ett par ansamlingar går att se. Den tätaste är i Stånga socken. Där är sex holkyxor funna. Tre finns registrerade i Västerhejde socken, likaså i Vallstena socken, Martebo socken, Linde socken, Garda socken, Barlingbo socken, Atlingbo socken och Alva socken. Alla är registrerade som lösfund – de saknar fyndkontext. Tittar man på kartan så ser man att det tätaste området är i sydöstra Gotland,

Figur 9: Spridningen av bronssvärd på Gotland. Se hur de är spridda åt västra Gotland.

inåt land. Där ligger socknarna Garda, Stånga, Linde och Alva nära varandra och skapar därmed den största samlingen på kartan.

3.4.4 Spjutspetsar

Det finns totalt 32 spjutspetsar registrerade på Gotland (fig. 12). Av dem är femton daterade till äldre bronsålder, elva daterade till yngre bronsålder och sex stycken är odaterade. Majoriteten är lösfynd (utan kontext) men sex är klassificerade som depåfynd och två av depåerna är daterade till äldre bronsålder och båda är funna i gammal myrmark, men de andra saknar datering. Två spjutspetsar är funna i gravar. Vad som saknas mer är någon tydlig geografisk gruppering – inga mönster framträder i landskapsanalysen. Spjutspetsar är inte knutet till en specifik period eller ett speciellt område. De förekommer inom de tre olika fyndkategorierna (lösfynd, depåfynd och gravfynd).

3.4.5 Halsringar

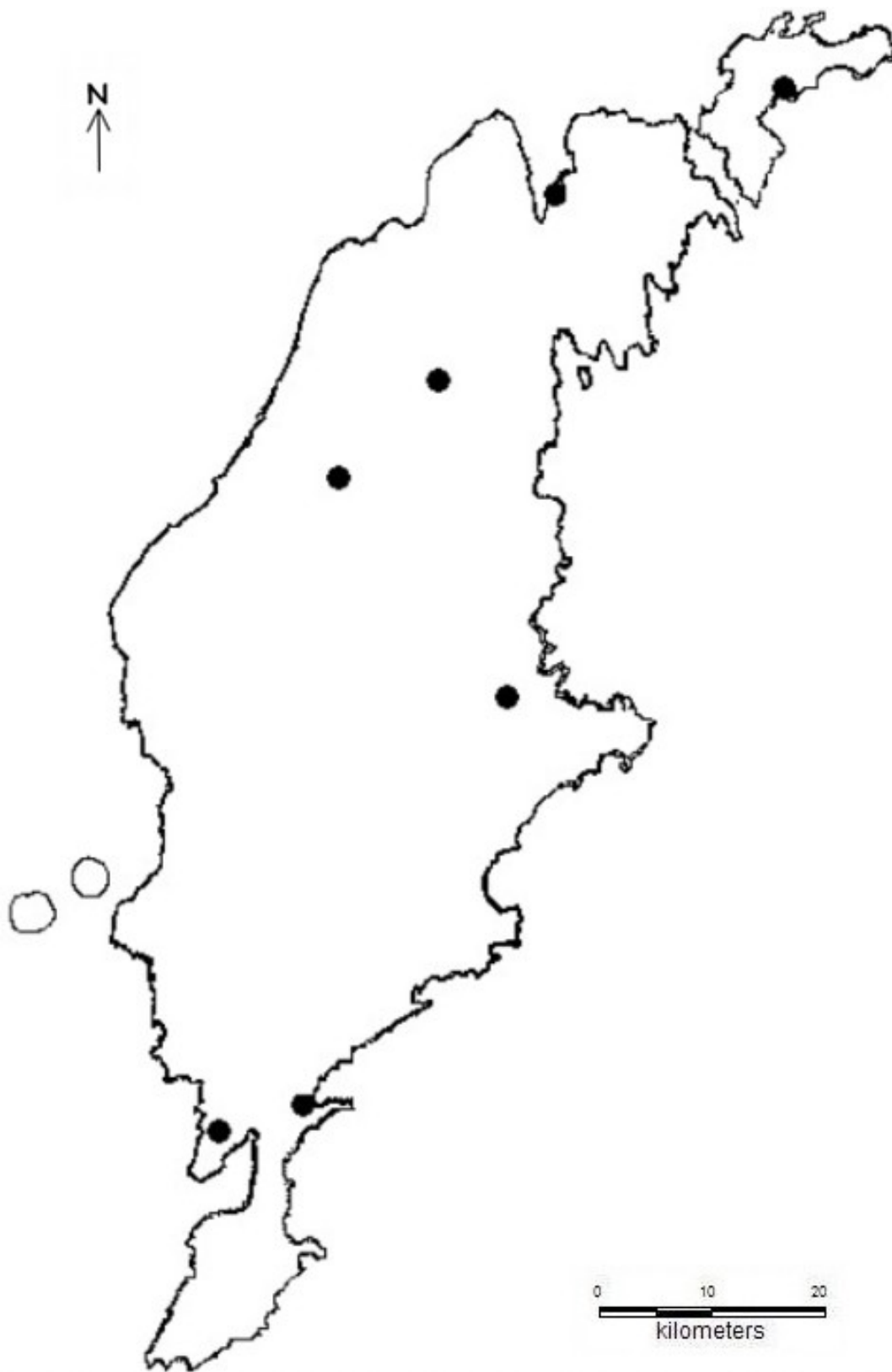
23 fynd av halsringar är enligt FMIS registrerade på Gotland (fig. 13). Av dessa är elva lösfynd, tio depåfynd två gravfynd. Det finns också en stark samling av halsringar på kartan och den är vid sydvästra Gotland, centrerat kring socknarna Alva, Havdhem och Levide. I Alva socken har man hittat tre halsringar som klassats som lösfynd. I Havdhem har man hittat fem depåfynd varav en innehåller fragment av en halsring, två innehåller en halsring vardera och de två sista innehåller sex respektive tre halsringar. Man har också hittat en halsring klassad som lösfynd i Havdhem. I Levide har man funnit två depåer med två halsringar vardera samt ett lösfynd bestående av en halsring. Resten av halsringar är spridda över Gotland och endast i Fole socken på norra Gotland har man gjort två fynd av halsringar (ett lösfynd, ett gravfynd) relativt nära varandra.

3.4.6 Nålar

Nålar är en av ett av de vanligare föremålen från yngre bronsålder, den enda som är mer vanlig är holkyxan och halsringar. Men det har gjorts flera åtskilda fynd av nålar än halsringar eftersom de ofta förekommer ensamma medan halsringar inte sällan förekommer tillsammans i höga antal (upp till tolv stycken i samma fynd). Av de totalt 33 fynd av nålar (fig. 14) som är registrerade på Gotland enligt FMIS är 20 lösfynd, tio gravfynd och tre depåfynd. En stor samling av dessa nålar är gjord på östra-nordöstra Gotland, i ett stort område som består av Ekeby (ett lösfynd, två gravfynd), Hörsne (två lösfynd, tre gravfynd), Källunge (ett gravfynd, ett lösfynd) och Vallstena (två gravfynd två lösfynd). Ett mindre område går att se på sydvästra Gotland i Hemse och Havdhem socken. I Hemse har man gjort tre lösfynd och i Havdhem ett lösfynd samt ett depåfynd.

3.4.7 Föremålscentrum och periferi?

Föremålen verkar vid en första anblick vara spridda jämt över Gotland. Men när man delar upp de olika föremålen och deras spridning var för sig för att sedan ringa in de tätaste områdena tycks vissa

Figur 10: Spridningen av dolkar på Gotland.

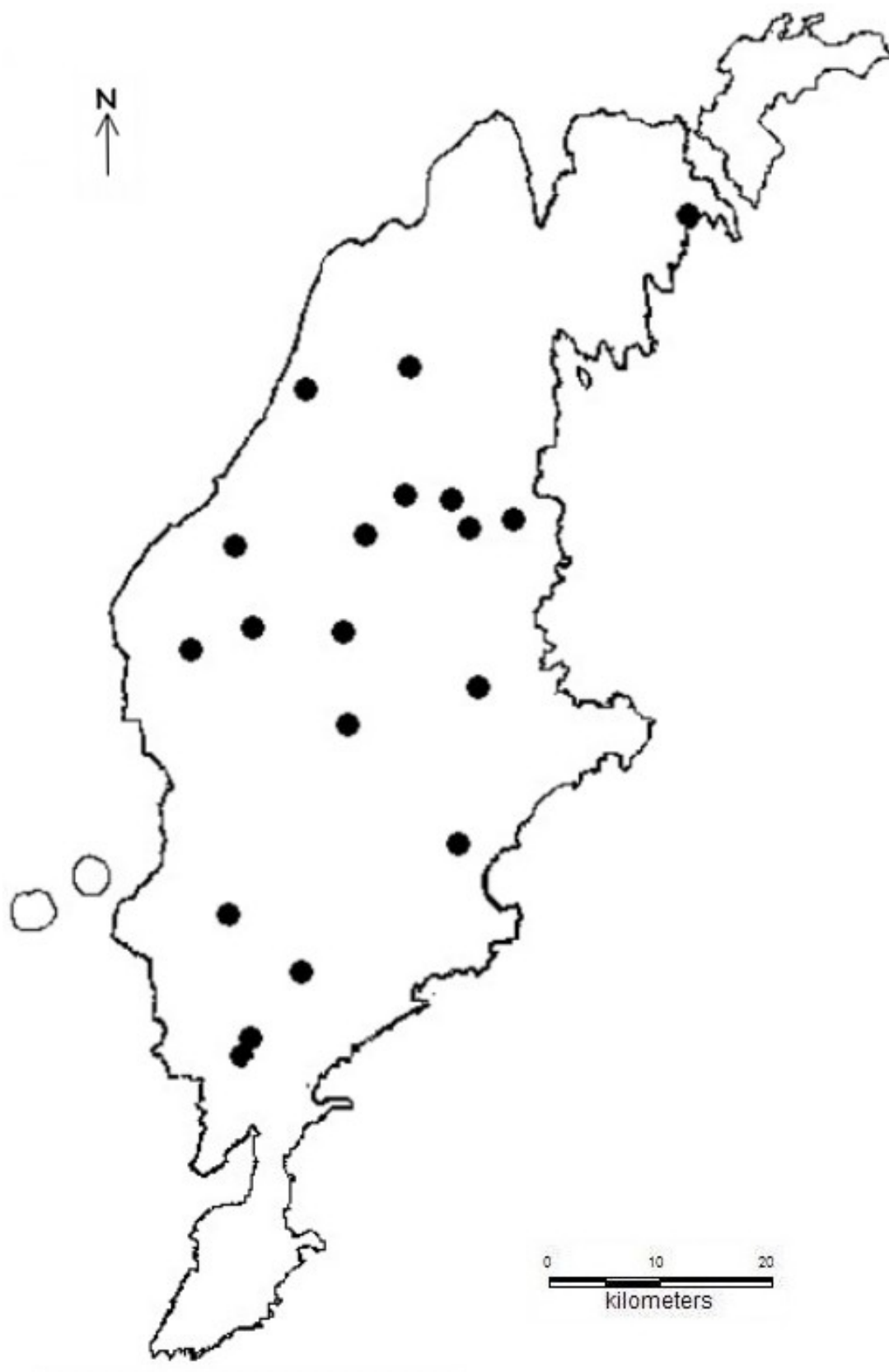
Figur 11: Holkyxor på Gotland. Jämför man denna spridningskarta med de andra föremålskartorna blir det extra tydligt att holkyxa är bland de vanligaste förekommande metallfynden från bronsålder på Gotland.

Figur 12: Spjutspetsar funna på Gotland.

Figur 13: Halsringar på Gotland. Se samlingen på sydvästra Gotland.

Figur 14: Spridningen av nålar daterade till bronsåldern på Gotland.

ansamlingar träda fram. Det är svårt att se något mönster från äldre bronsålder dock, och det kan bero på att det finns färre bronsföremål från den perioden. Men när man studerar yngre bronsålder går det att se olika mönster. Tre områden är mest framträdande och de är ett område på sydvästra

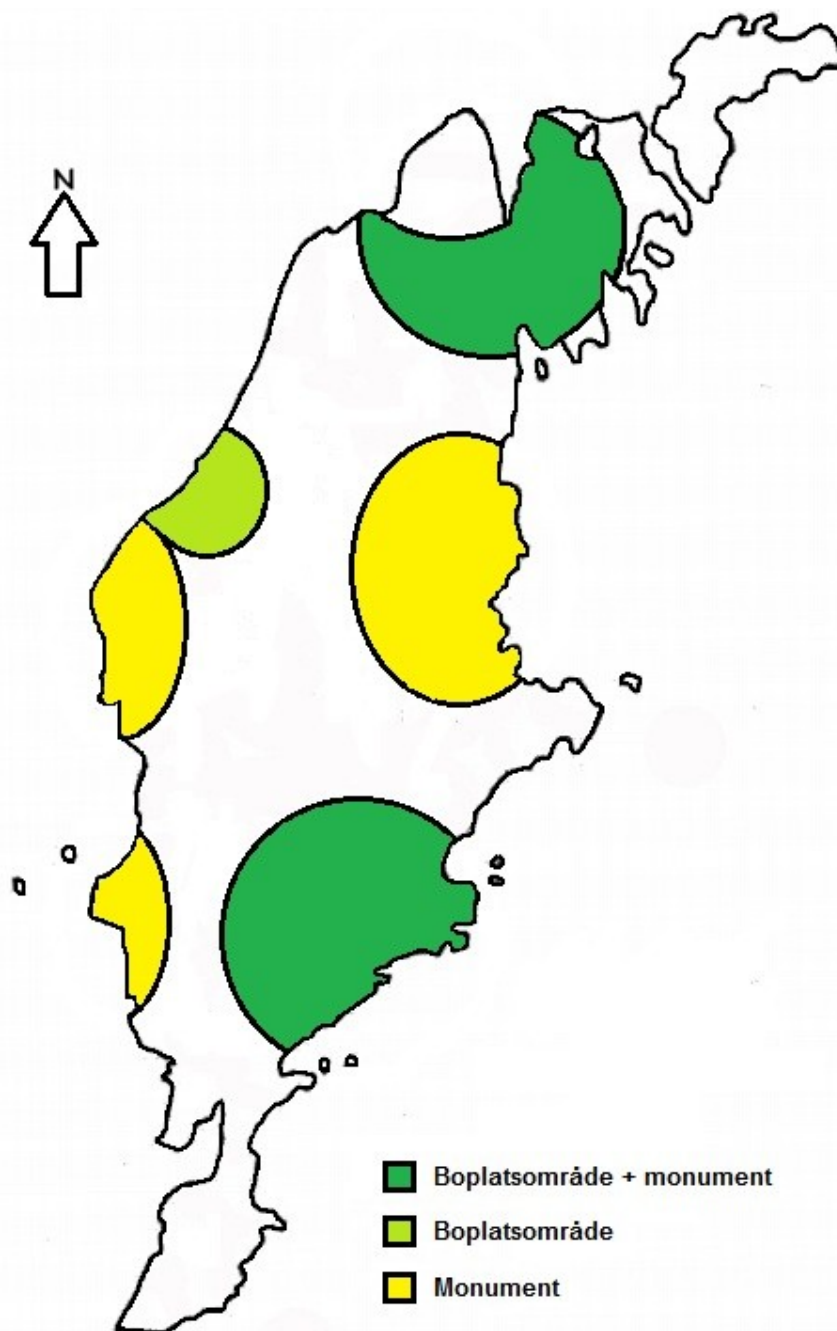
Gotland karakteriserat av halsringar och nålar, ett på östra-nordöstra Gotland som kännetecknas endast av nålar och ett område rikt på holkyxor på sydöstra Gotlands inland. De här områdena kan ha varit centra för antingen lokal produktion eller handel av dessa föremål för att sedan spridas till resten av Gotland. Alla tre typer av föremål förekommer över resten av Gotland och speciellt holkyxor är vanliga. Men att finna periferin är svårt – föremål förekommer trots allt över hela ön och det är endast när man sorterar upp materialet som ens centras blir synliga. Bilden som spridningskartan ger är att det finns områden som kan tolkas som centras men någon periferi förblir osynlig.

4. RESULTAT

Det finns olika centra på Gotland med en otydlig periferi; litet av landskapet tycks ha varit oanvänt. Olika typer av centras är svåra att särskilja då flera aktiviteter tycks ha skett på samma plats, men jag har gjort ett försök baserat på den data jag fått fram genom att dela upp dem i tre olika typer av områden (fig. 15). Att applicera centrum och periferi-teorin på detta sätt verkar inte ha fungerat lika bra på ett så litet och intensivt utnyttjat område som Gotland jämfört med ett större och mer varierat område som Europa. Teorin fungerar bättre på större områden och om man ser de två olika områdena i ett mer jämlikt utbyte än som två parter mer eller mindre beroende av varandra. Själva periferin som träder fram på Gotland verkar ha varit områden där inte mycket aktivitet utspelats och är snarare en form av allemanslandskap, öppet för genomfart eller som gräns mellan mer aktiva områden. Trots att landskapet verkar väl utnyttjat finns det centras på norra, östra, västra och sydöstra Gotland, vilka delar vissa karaktärsdrag men är samtidigt unika.

Det finns ingen fyndtyp som är exklusiv för ett specifikt område förutom att halsringar och svärd förekommer på västra Gotland medan östra Gotland är praktiskt taget tomt på fynd av den typen. Det går att se en tidsmässig skillnad av vilken typ av föremål som är vanligt förekommande. Jämför man äldre och yngre bronsålder framkommer det att vapen och verktyg är mer vanliga under äldre bronsålder medan smycken och föremål förknippade med personhygien är den större fyndkategorin under yngre bronsålder. Vapen är då sällan förekommande. Att tala om föremåls kontext blir svårt, då de flesta föremålen är av fyndtypen lösfynd (*stray finds*) dvs. de saknar kontext. Förändringen av föremålstyp från äldre till yngre bronsålder mellan vapen och verktyg till föremål för att förbättra ens yttre går att se i depåer, gravar och lösfynd. Men denna förändring sker över hela Gotland, och på västra Gotland byts svärden ut mot halsringar.

Det finns en skillnad mellan vilken typ av fynd som är vanliga under äldre respektive yngre bronsålder. Under äldre bronsålder är de vanligaste fynden yxor, spjutspetsar, svärd och dolkar.

Figur 15. Centrumplatser på Gotland, färgkodade utefter typ.

Andra föremål förekommer också men inte i lika stor utsträckning. Under yngre bronsålder sker ett skifte. Det tycks ske någon gång under period IV, och det som händer är att föremål av en mer dekorativ karaktär blir vanligare. De fynd som dominerar under yngre bronsålder är hals- och armringar, pincetter och rakknivar samt nålar. Vapen av de typer som var vanligen förekommande under den tidigare perioden förekommer mer sällan. Undantaget är holkyxor, vilket är den vanligaste fyndkategorin från yngre bronsålder. Men medan yxor var över hälften av uppsättningen

av föremålen daterade till äldre bronsålder är holkyxor bara marginellt mer förekommande än halsringar och nålar under yngre bronsålder.

Vad man kan se är en övergång från en uppsättning föremål baserad på vapen till en ny baserad på dekoration och personlig hygien (smycken, rakknivar och pincetter). Runesson-Hallin (Hallin 2002:71) märker också av detta i sin studie av social struktur under bronsåldern och Bergerbrant menar också att det går att se två olika manliga ideal under bronsålder i sin studie av bronsåldersidentiteter (Bergerbrant 2007). Bergerbrant tolkar det som två olika kulturella identiteter – en är krigaren och den andra är mer centrerad kring personlig hygien och utsmyckning. Runesson-Hallin ser det som en övergång från ett material centrerat kring den manliga sfären och kring krigsföring, till en sammansättning av föremål tillhörande den kvinnliga sfären.

5. DISKUSSION

I analysen har olika centra börjat ta form i det gotländska landskapet (fig. 15). Vad som är svårt att få grepp om är bronsålderns periferin. Beroende på vilken av de kategorier som presenteras ovan flyttar sig periferin; den är mer otydlig än de olika kategoriernas centra som har en ambiguös kvalitet då de ofta överlappar varandra.

Området på norra Gotland kring Lärbro socken är tätt med skeppssättningar, rösen och kraterrösen samt en av de få platser på Gotland med faktiska bronsåldersboplatser. Det finns också flertalet skärvtenshögar runt omkring och det är även här den största samlingen av hållristningar finns på Gotland. För ett centra som de Kristiansen (1987, 1994, 2005), Rowland (1987) och Sherratt (1995) beskriver verkar det lovande. Men området saknar åkermark och det finns inga depåer samt är relativt tomt på bronsföremål. Men området har klart och tydligt sett mycket aktivitet under bronsålder. Under bronsålder gick de två vikarna på västra och östra sidan om Lärbro ihop och delade upp norra Gotland i två delar. Längs med vattenleden gick sjöfarten och de två stränderna såg troligen en hel del trafik. Platsens läge och rika bronsåldersaktivitet gör att platsen kan tolkas som ett mötes- och handelscentra på norra Gotland. Medan det saknade den ekonomiska bas som de andra boplatserna hade i form av åkermark kunde bronsåldersmänniskorna förlita sig på trafiken som passerade längs med vattnet.

Wehlins (2010) hypotes om bronsåldersmonument som gränsmarkörer och navigeringshjälp förklarar varför området är så rikt på rösen och skeppssättningar. Det som talar emot att området var ett centra för handel är den relativa bristen på bronsföremål i området. Jämfört med liknande områden är platserna kring den gamla farleden fattiga. Området längs med Gothems-floden som

Wehlin beskriver mer detaljerat har sett liknande aktivitet men hade också en annan betydelse än vattnet som gick genom Lärbro. Gothemsfloden ledde inåt land och knöt på så sätt ihop havet med Gotlands inland. Området är rikt på monument men saknar boplatsslämningar. Området var fortfarande viktigt men mer som farled och hamn än en plats för människor att bo på. Det liknar området i Lärbro men är en annan typ av mötesplats.

Boplatserna samlade på södra Gotland har en stadig ekonomisk bas redan under bronsålder, i form av åkermark. Här är också fynden mer rika och vissa områden är mer rika än andra och ekonomiska centra baserade endast på olika typer av bronsföremål träder fram. Dessa överlappar också andra samlingar av fornlämningar. Områden på sydöstra Gotland är rikt på monument från äldre och yngre bronsålder och boplatksområden samt bronsföremål från yngre bronsålder. Här framträder en annan typ av centra än det på norra Gotland. Boplatksområdet på sydöstra Gotland och det i Visby socken på västkusten och i Kräklingbo på östkusten kan liknas mer med byar baserade på odling än området i Lärbro och det längs med Gothems-floden som verkar vara mer beroende av handel och genomresande. Här går det också att finna fler deponeringar och de ofta förekommande föremålen tyder på att det kan ha funnits ett behov och tillgång till lokal produktion.

Utanför boplatserna vars kringliggande områden bildar små tyngdpunkter i kartan som kan kallas för centras finns det samlingar av monument. Skeppssättningar och rösen finns det gott om i landskapet även där det saknas andra tecken på mänsklig aktivitet från bronsålder. De bildar egna centra längs med kusten och olika vattendrag och -samlingar. De tycks markera viktiga resvägar mellan olika platser längs med kusten och inåt land. Det finns två boplatser som ligger i närheten av kusten, men inte i områden lika täta med monument som de andra boplatksområdena och det är de i Visby socken och den i Kräklingbo. Här finns det fortfarande enstaka rösen och skeppssättningar men inte i samma antal som vid de andra boplatserna. Dessa två boplatser har båda två angränsande fossil åkermark men saknar det monumentala landskapet som går att se vid sydöstra Gotlands boplatser.

6. SAMMANFATTNING

I uppsatsen stod bronsåldersfynd från Gotland i fokus. I en landskapsanalys av dessa fynd var det meningen att undersöka om det fanns några centrum och periferiområden i det gotländska landskapet. Det studerade materialet består av lösfynd, depåer, gravar, monument (skeppssättningar, stenristningar och rösen/högar) och boplatksområden. När alla dessa fynd sätts ut på en karta framkommer olika centrumplatser i Gotlands landskap (fig. 15). Dessa platser kan vara definierade av en typ av fynd, t ex. ett område med monument söder om Visby på västkusten, eller är ett

fyndtätt område där flera, eller alla, fyndkategorier förekommer, som t ex. området på sydöstra Gotland. Vad som framkommer tydligt i analysen är att monument av typen rösen, högar och skeppssättningar är knutna till vatten – de är placerade antingen vid kusten eller vattendrag. De områden som är tätast med dessa typer av monument överlappar ofta varandra, vilket tyder på en tidskontinuitet i användningen av landskapet. Dessa monument tolkas som markörer i ett landskap där vattenleder och havet var de vägar resenärer oftast använde sig av. Eftersom monumenten är placerade i samma områden längs med kusten och kring samma vattendrag kan man dra slutsatsen att dessa vattenvägar användes och var viktiga under hela bronsåldern.

En skillnad i typ av deponering går också att se; under äldre bronsålder är offerdepåer vanligare än under yngre bronsålder, då istället skattedepåer är vanliga. Det går också att se ett skifte över tid av vilken typ av föremål som förekommer oftast i materialet. Under äldre bronsålder förekommer vapen och verktyg (yxor, svärd, dolkar och spjutspetsar) mer ofta än under yngre bronsålder som karaktäriseras av ett fyndmaterial centrerat till att förbättra personers utseende (smycken och föremål för personlig hygien; hals- och armringar, ringar, pincetter, nålar och rakhyvlar). Ett nytt socialt ideal kring personlig framställning har blivit introducerat och fokuserar på personens yttre attribut och personlig hygien.

7. REFERENSER

7.1 Litteratur

Bergerbrant, Sophie. 2007. *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Stockholm studies in Archaeology no 43. Brocoleur Press, Lindome.

Carlsson, Anders. 2001. *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Bronsåldern (med senneolitikum och förromersk järnålder)*. Stockholm: Univ.

Carlsson, Dan. 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland: en studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern = The development of the cultural landscape on Gotland : a study of changes in agriculture and settlement during the iron age*. Diss. Stockholm : Univ.

Floderus, E. 1931. Ett gotländskt ekkistefynd från bronsåldern. *Fornvännen*.

Frank, Andre Gunder. 1993. Bronze Age World System Cycles. In *Current Anthropology Vo:34 Nr:4*.

Fredsjö, Åke, Sverker Janson och Carl-Axel Moberg. 1956. *Hällristningar i Sverige*. Orskarshamn-bladet boktryckeri.

Hallin, Gunilla. 2002. *Kummel, skepp och koksten: en studie om bosättningsområden och social struktur under bronsåldern på Gotland*. Lic.-avh. Stockholm : Univ., 2002

Hansson, Harald. 1927. *Gotlands Bronsålder*. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Jensen, Jørgen. 1981. Et rgidomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland, i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.

Kristiansen, Kristian. 1987. Center and periphery in Bronze Age Scandinavia, i *Centre and periphery in the ancient world*, red: Michael Rowlands, Mogens Larsen & Kristian Kristiansen. Cambridge University Press. Cambridge.

Kristiansen, Kristian. 1994. The Emergence of the Europe World System in the Bronze Age:

Divergence, Convergence and Social Evolution during the First and Second Millennia BC in Europe, i *Europe in the first Millennium B.C*, red: Kristiansen, Kristian & Jørgen Jensen. Sheffield Archaeological Monographs 6. Sheffield.

Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations*. Cambridge: Cambridge University Press

Larsson, Thomas B. 1986. *The Bronze age metalwork in Southern Sweden, aspects of social and spatial organization 1800-500 BC*. Umeå Universitet.

Larsson, Thomas B. 1993. *Vistad: Kring en befäst gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder*. Umeå Universitet.

Martinsson-Wallin, Helene. 2010a. *Baltic prehistoric interactions and transformations: the Neolithic to the Bronze Age*. Visby: Gotland University Press.

Martinsson-Wallin, Helene. 2010b. Bronze Age Landscapes on Gotland: Material Expressions of the domestication process. I *Baltic prehistoric interactions and transformations: the Neolithic to the Bronze Age*, red: Martinsson-Wallin, Helene. Visby: Gotland University Press.

Mathers, Clay & Simon Stoddart. 1994. *Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age*. Sheffield Archaeological Monographs 8. Sheffield.

Nilsson, Per-Erik. (1986). Bronsåldersrösen. En kronologisk studie med personator. I *Varia* nr 12. Oslo.

Notelid, M. 1990. "Depåfyndet" Ett grundläggande teoretiskt problem, eller en praktisk lösning? Uppsala Universitet.

Nylén, Erik. 1958. *Rapport rörande undersökning av ett eventuellt boplatslager*. ATA. Stockholm.

Nylén, Erik. 1959. *Gotlands murade rösen och bronsålderns fjärrhandel. Förslag till ett forskningsprogram*. Gotländsk arkiv. Visby.

Renfrew, Paul Bahn. 2004. *Archaeology: Theories, Method and Practice*. Fourth Edition. Thames

and Hudson. London.

Rowlands, Michael, Mogens Larsen & Kristian Kristiansen. 1987. *Centre and periphery in the ancient world*. Cambridge University Press. Cambridge.

Rowlands, Michael. 1987. Centre and periphery: a review of a concept, i *Centre and periphery in the ancient world*, red: Michael Rowlands, Mogens Larsen & Kristian Kristiansen. Cambridge University Press. Cambridge.

Runesson-Hallin, Gunilla. 2010. Gotlandic Bronze Age Settlements in Focus. I *Baltic prehistoric interactions and transformations: the Neolithic to the Bronze Age*, red: Martinsson-Wallin, Helene. Visby: Gotland University Press.

Rydh, S. 1967. *Stora Vikers i Lärbro*. Rapport Dnr 2817/67 ATA.

Scarre, Chris & Frances Healy. 1993. *Trade and Exchange in Prehistoric Europe*. Oxbow Monograph 33. Oxford.

Schönbäck, B. 1977. Bronsåldersfyndet från Gardarfve. *Gotländskt arkiv*. Visby.

Sherratt, Andrew. 1994. Core, Periphery and Margin: Perspective on the Bronze Age, i *Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age*, red: Mathers, Clay & Simon Stoddart. Sheffield Archaeological Monographs 8. Sheffield.

Svensson, B. 1993. *Deponerade symbolbärare. En analys av de lösfunna holkyxorna från bronsåldern på Gotland*. Stockholms Universitet.

Thrane, Henrik. 1994. Centres of Wealth in Northern Europe, i *Europe in the first Millennium B.C.*, red: Kristiansen, Kristian & Jørgen Jensen. Sheffield Archaeological Monographs 6. Sheffield. 7-30.

Wallerstein, Immanuel Maurice. *The modern world-system*. Academic Press. New York. 1974.

Wehlin, Joakim. 2010. Approaching the Gotlandic Bronze Age from the Sea. Future Possibilities from a Maritime Perspective. I *Baltic prehistoric interactions and transformations: the Neolithic to the Bronze Age*, red: Martinsson-Wallin, Helene. Visby: Gotland University Press. 89-110.

7.2 Bilder

Figur 1: Sockenkarta över Gotland. www.gotland.net/sockenar 2012-06-05.

Figur 4 och 5: Jakob Faggot. 1741. *Charta öfwer Gottland*. Hämtad och redigerad av Fanny Sommar 2012-06-05.

http://almedalsbiblioteket.se/verksamheter/Gotlandica/gotlandica_historiska_kartor.html

Gotlandicasamlingen, Almedalsbiblioteket, Visby.

7.3 Arkiv

FMIS databas och Fornsök.

Gotlands Länsmuseum, Fornsalens fynddatabas.

Statens Historiska Museums fynddatabas.